Z-F9

Adalékok a szlovenszkói evangélikusok liturgiájának történetéhez.

Zsinati végzések, hitvallási cikkek, gyűlési határozatok s egyéb a liturgiára vonatkozó intézkedések 1520—1936.

Összegyüjtötte:

FRENYÓ LAJOS

a SzMESz liturgiai bizottságának tagja.

A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség kiadása.

Gömöri Zoltán könyvnyomdája Rozsnyón

Adalékok a szlovenszkói evangélikusok liturgiájának történetéhez.

Zsinati végzések, hitvallási cikkek, gyűlési határozatok s egyéb a liturgiára vonatkozó intézkedések 1520—1936.

Összegyüjtötte:

FRENYÓ LAJOS

a SzMESz liturgiai bizottságának tagja.

A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség kiadása.

1937 Gömöri Zoltán könyvnyomdája Rozsnyón 1937

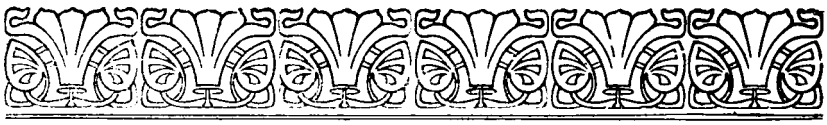

Források.

Magyar Protestáns *Egyháztörténeti Adattár* II. VI. VII. évf. Budapest 1903, 1907, 1908.

Bartholomaeides Lad.: Memorabilia Provinciae Csetnek Neosolii 1799.

Batizfalvi István: A magyarországi prot. egyház története, Budapest 1894.

Benczúr Vilmos: A magyar ág. hitv. ev. egyház istentiszteleti élete. Kassa 1935.

Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi: *Egyháztörténeti Emlékek* a magyarorsz. hitújítás korából, I-III. köt. Bpest 1903—1905.

Fábry Viktor: Liturgia az eperjesi ág. hitv. ev. magyar–német egyház istentiszteleti rendjében. Prešov, Kósch.

Frenyó Lajos: A középiskolai ifjúság istentiszteletei és lelki gondozása. Orosháza 1899.

Frenyó Lajos: Pomarius Sámuel naplója Eperjes deformációjáról 1673. Miskolc 1936.

Gömöry-Frenyó-Szánik: Ifjúsági istentisztelet sorrendje 1917. Litografált füzetke.

G. Z. *Acta et mutus consensus synodi Szepesvárallyensis.*

Hain Gáspár: Lőcsei krónikája. Lőcse 1910—1911.

Historia Ecclesiae Evangelicae Aug. Conf. in Hungaria Halberstadt 1830.

Dr. *Jamnický* Ján: Liturgika. Compendium.

Jánossy Lajos: A magyar liturgia megújhodása. Bpest 1932.

Kauder Wilhelm: Acta et Conclusiones Synodi Solnensis. Solnae MDCCVIII.

K: D: S: *Acta et Conclusiones Synodi Rosenbergensis.*

Klein, Joh. Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger . . . I-II. Leipzig und Ofen 1789.*

Kowarik Sándor: Én és az én házam az Úrnak szolgálunk. Rozsnyó 1936.

Dr. *Lipták* János írásbeli közlése a leibiçi Énekeskönyvről.

Makay Sándor: A magyarországi reformáció története 1538-ig. Budapest 1914.
Dr. *Masznyik* Endre: Luther élete. Pozsony 1887.
von Melle: Ausführliche Nachricht von dem Leben und Charakter des Doctor Samuel Pomarius. Lübeck 1784.
Mikulik József: A gömöri ág. hitv. ev. esperesség története 1885. Kézirat.
Paměti Jelšavské a Muránské. Pešt 1829.
D. *Raffay* Sándor: A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez. Bpest 1933.
Ribini Joannes: Memorabilia Eccl. Ev. Aug. Conf. in regno Hung. I. Posonii 1787.
Semptaviensis Consistorii Leges et Articuli Ao 1622. Kézirat.
Sörös Béla: A magyar liturgia története I. Bpest 1904.
Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár II. Bpest 1885.
Szeberényi Andor: Az 1791. pesti ev. ág. hitv. zsinat története. Pest 1869.
Wagner György lőcsei ev. lelkész írásbeli közlése régi írott Agendákról.
Wächter, Daniel: Status et Fatorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aeque ac Slavonicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio 1778.
Zsilinszky Mihály: Egy forradalmi zsinat története. Bpest 1889.
Zsilinszky Mihály: Kermann Dániel. Bpest 1899.
Merle d' Aubigné (Bauhofer): Geschichte der Evangelischen Kirche in Ungarn . . . Berlin 1854.
Harangszó. 27. évfolyam. 1936 november 29. 49. szám. Győr.
Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való Isteni diczeretec es Imadsagoc. MDLXXIIII.

A) A szlovenszkói evangélikus liturgia kezdetei 1540-ig.

A szlovenszkói evangélikusok liturgiájának története tulajdonképen a reformációnak ezen a területen való terjedésével kezdődik s úgy halad, ahogy a reformáció, illetőleg az evangélikus egyház meghonosodik, erősödik, berendezkedik és győzedelmeskedik. Főgyújtópontjai: a trencséni fraternitás, a VII. szab. kir. bányaváros, a felsőpoprádvölgyi esperesség, a szepesi XXIV város, az V, illetve később VI szab. kir. város, a murányi és csetneki fraternitás.

Mikor Preisner Tamás 1520-ban Leibicon elkezdi Luther tanait hirdetni,[1]) akkor már biztosan ismeri a reformátornak nemcsak 95 tételét, de 1520-ban kiadott három reformátori alapvető iratát: „A német nemzet keresztyén nemességéhez," „Az egyház babyloni fogságáról" és „A keresztyén ember szabadságáról" című műveit is. Ezek ismerete alapján már hozzáfoghatott az evan-

[1]) Batizfalvi i. m. 2. l.

géliomi tanok hirdetéséhez, miközben a róm. kat. egyháznak nemcsak tanítását, de istentiszteletét is bírálhatta, hiszen Luther az egyház babyloni fogságáról írt művében azt is fogságnak mondja, hogy a híveknek az úrvacsoráját csak egy szín alatt osztják ki, pedig Krisztus Urunk két szín alatt szerezte azt.

Hogy Preisner Tamás hangja nem lehetett a pusztában elhangzó szó, hanem akadtak követői is, bizonyítja az a körülmény, hogy az 1523. évi reformáció-ellenes törvény után egy évre: 1524-ben Lomniczai Horváth János szepesi prépost már szigorúan tiltja Luther tanításának a hirdetését és követését[3]). 1525-ben pedig királyi rendeletek mennek a szomszéd Sáros vármegyébe, melyekben II. Lajos király a vármegyét, illetőleg Bártfa városát hívja fel, hogy akadályozzák meg a lutheri tanítás terjedését.[4])

A rendeletek azonban éppen úgy, mint a szigorú törvények nem használtak, mert 1527-ben Bártfán már prédikátor működik, akit Schuster Farkasnak hívnak s aki a kassai bírónak ugyanazon év január 15-én német és nem latin levelet ír.[5]) Ugyanez év decemberében Dévai Bíró Mátyás már fölutheránus Boldogkőváralján.[6]) 1530. december 1-én Antal eperjesi diakónus azt írja a besztercebányai tanácsnak németül, hogy a választást elfogadja.[7]) 1531. február 6-án pedig arról értesíti a besztercebányaiakat szintén német levélben, hogy húsvétig Eperjesen marad, de azután elmegy hozzájuk.[8]) 1531-ben Selmecbánya városa bizonyítja, hogy Staudacher Zsigmond pap házasságot kötött[9]) s őt 1534. februán 14-én meghívja papjának,[10]) de Staudacher a meghívást nem fogadja el.[11]) 1531. szeptember 30-án Ferdinánd király Speyerből meghagyja az egri püspöknek, hogy a kassai két lutheri szónokot fogassa el és vasra verve vitesse el a pozsonyi várba.[12]) Ugyanezzel a kelettel ír a kassaiaknak, hogy a két prédikátort adják ki.[13]) 1531. november 6-án Szalaházy Tamás egri püspök elfogatta és Likava várába vitette Dévai Bíró Mátyást, — ami miatt Kassán zavargás támadt. Ugyancsak a püspök magával vitte Antal eperjesi prédikátort és Bertalant, aki azelőtt a szepesi káptalanban volt káplán.[14]) 1534-ben március 16-án Mihály kalocsai prépost harmadszor inti a bártfai esperesplébánost, hogy a feleséges, gyermekes concionátort, aki két szín alatt osztja ki az úrvacsoráját, az egyházból tiltsa ki.[15])

Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy Szlovenszkón az evangélium a szigorú törvények, rendeletek, tilalmak, intelmek, meghagyások ellenére gyorsan terjedt s megengedik azt feltennünk, hogy annak hirdetői nemcsak a prédikációk tartalmán,

---

[2]) Masznyik i. m. 113. l.
[3]) Egyhtört. emlékek I, 143. l.
[4]) Makay i. m. 20. l.
[5]) Egyhtört. Eml. I. 208. l.
[6]) „ „ I. 356. l.
[7]) „ „ II, 86. l.
[8]) „ „ II. 117. l.
[9]) „ „ II. 182. l.
[10]) „ „ II. 426. l.
[11]) „ „ II. 338. l.
[12]) Egyhtört. Eml. II. 162. l.
[13]) „ „ II. 163. l.
[14]) „ „ II. 171. l.
[15]) „ „ II. 336. l.

de az istentisztelet módján is változtattak, ha azt nem is alakították át egyszerre.

Besztercebányán ugyan már 1530-ban a tiszta evangéliumot hirdették, és az Úrvacsorát két szín alatt osztották ki, de a a bányavárosokban az istentisztelet tartásának a módját még az 1530-as években nem szabályozták, pedig 1536 július 19-én a selmecbányai tanács német levélben sürgeti Körmöcbánya magistrátusát, hogy a vallási szertartások megállapítása ügyében a zsinatot hívja össze.[16]) Megtörtént-e? Nem lehet biztosan tudni. De aligha, mert ellenkező esetben a besztercebányai tanács nem igen írta volna 1540 augusztus 2-án a bártfaiaknak, hogy Frank Bertalan német prédikátort nem bocsáthatja el hozzájuk, mert ez az clső papjuk, aki a pápás visszaéléseket megszüntetni törekszik. Nincs is más német papjuk, aki az igét hirdetni tudná, mert akik vannak, öregek és hasznokvehetetlen misemondók.[17])

Úgy látszik, nem a VII. szab. kir. bányavárosé a dicsőség, hogy az istentisztelettel az evangélium tanításának megfelelőleg elsőnek igyekezett foglalkozni, hanem az V. szab. kir. városé s benne Stöckel Lénárdé, Bártfa jeles fiáé, aki már 1540-ben hozzáfogott, hogy a reformáció keresztülvitelével egyidejűleg az istentisztelet ügyét is szabályozza.[18])

Maga a nagynevű reformátor Dr. Luther Márton már 1520-ban, a pápai bulla elégetése után látta, hogy számára tulajdonképen visszafelé nem nyílik út, wormsi elhatározó nyilatkozata után ebben a belátásban csak megerősödött, 1522-ben pedig, Karlstadt és Dydimus zavart okozó fellépése után kénytelen volt az istentisztelet reformálásához is hozzáfogni. Ez a fontos munka nagy tapintatot és bölcseséget igényelt, azonban a nagy reformátor nem riadt vissza semmi nehézségtől, megoldotta szerencsésen fokról-fokra haladva ezt a nehéz kérdést is.

Már 1523-ban a leisnigi gyülekezet kérésére kiadta „Von Ordnung Gottesdients in der Gemeine" c. iratát, mely szerint a vasárnapi istentisztelet a matutina és vespera mellett a miseprédikációval és a szentség kiosztásával. Ebben a művében még csak általános liturgiai megállapításokat nyujt. Az ugyancsak 1523-ban kiadott „Formula missae et Communionis pro Ecclesia Wittembergensi" c, művében már sokkal részletesebben foglalkozik az istentisztelet alkatával és teljes istentiszteleti rendet is ad. Három évvel későbben, 1526-ban Luther „Deutsche Messe" címmel német nyelvű istentiszteleti rendet jelentet meg, miután ezt már előzőleg 1525-ben Szentháromság után való 20. vasárnapon a wittenbergi plébániai templomban kipróbálta. 1533-ban ismét megjelenik egy idevágó mű: a wittenbergi rendtartás, mely szintén közöl istentiszteleti rendet.[19])

Nálunk az 1540. év eddigi tudomásunk szerint az első,

---

[16]) Egyhtört. Eml. III. 91—92. l.
[17]) „ „ III. 471—473. l.
[18]) Wächter i. m. 7—9. l.
[19]) Jánossy i. m. 84., 90., 97. l.

melyből adataink vannak, hogy az V. szab. kir. város az istentisztelet egyes részeivel s egyes cselekményekkel foglalkozott. Ebben az évben alkották ugyanis az „Articuli congesti ad instaurationem ecclesiarum in Comitatu Sarosiensi Anno 1540" c. kisszeben számára, de a sárosi vidéki gyülekezetek részére is. Kassa és Lőcse tulajdonképen akkor csatlakozott a három sárosi szab. kir. városhoz, mikor 1549-ben együtt nyujtották be hitvallásukat: a „Confessio Pentapolitana"-t I. Ferdinándnak. Ettól kezdve alkotnak külön esperességet, később superintendentiát.

Az összegyüjtött anyagot tárgyak szerint csoportosítva közlöm, a csoportokon belül lehetőleg követem az időrendet.

B) A szlovenszkói evang. liturgia 1540—1936.

I. A szertartások.

Wächter Dániel a kisszebeni két evangélikus egyház történetét tárgyaló, 1778-ból eredő művében azt mondja, hogy bár az evangélium napról-napra terjedt, nem lehet tagadni, hogy úgy Kisszebenben, mint annak környékén sok róm. kath. szokás, illetve szertartás fennmaradt az első időben. Miséztek, a szenteket segítségül hívták, vizet, gyertyát, füvet, sonkát szenteltek, harangot kereszteltek és más ceremóniákat végeztek.[21]) Ez addig tartott, míg Stöckel Lénárd 1540-ben komolyan hozzá nem fogott a reformáció megvalósításához. Attól kezdve ezek száma csökkenni kezdett.

A kisszebeni 1560. évi zsinat XV. cikke a szertartásokra nézve úgy intézkedik, hogy azokat a szertartásokat fenntartják, amelyek a papi hivatalt díszítik és nyugodt lélekkel fenntarthatók, amilyenek bizonyos ünnepek, énekek, szent leckék, az úrvacsorára kiszolgáltatásánál mondott imák, szintúgy a papok külön ruházata és sok egyéb, amely dolgok, bár vétek nélkül hagyhatók el a helyesen felvilágosított egyházakban, mégis azokat, mivel díszítik a papi hivatalt, buzgón fenntartjuk, Pál szavai szerint I. Kor. 14. A gyülekezetben mindenek ékesen és jó renddel legyenek.[22])

Az V. szabad kir. város 1656. évi május 14—18-án Eperjesen zsinatot tartott abból a célból. hogy mind az öt városba egyforma szertartást vezessenek be. „Bey dieser Synode ist gedacht worden, dasz man insz künftige bey denen 5 Freyen Städten einerley Kirchen ceremonien halten solte", — írja Hain Gáspár a Lőcsei krónikában.[23])

---

[20]) Wächter i. m. 7—9. l.

[21]) Wächter i. m. 7—9 l.

[22]) Hist. Eccl. Ev. aug. Conf. in Hung. 298 l.

[23]) Hain i. m. 266. l.

A XXIV szepesi város 1573. évi hitvallása „De ceremoniis" című cikkében szóról-szóra átveszi az 1560. évi kisszebeni határozatot.[24])

Az 1603. évi murányi zsinat IV. Capituluma „De ceremoniis et ritibus" elrendeli, hogy szertartást változtatni a többi lelkészek és az esperes beleegyezése nélkül nem szabad. Itt szól az egyházi ruha használatáról, különböző szentelésekről, szentek ünnepeiről, egyházkelő asszonyok avatásáról, bőjti profán éneklésről, vasárnapi vásárról, a szombatesti könyörgésekről, temetésekről, elvetve azokat, amelyek az evangéliummal ellenkeznek s megtartva azokat, amik vele megegyeznek.[25])

A zsolnai (1610) és a szepesváraljai (1614) zsinatok VI. cikke a szertartások egyöntetűségét kívánja.[26]) [27])

A rózsahegyi (1707) zsinatra a VI. szab. kir. városából küldött világiak szintén azt követelik.[28])

A rózsahegyi zsinat végzéseinek VII. pontjában kimondotta, hogy „ámbár némely szertartások azokon kívül, melyek a Krisztustól és az apostoloktól alapíttatva megtartandók, mint adiaforák a keresztyén szabadságok közé tartoznak, és alig lehetnek egyformák, mindazáltal amennyire az ország különböző nemzetiségei mellett lehetséges, nehogy azoknak eltéréséből a túlhajtó ellenfél indokot találjon rágalmaztatásunkra, megállapítandó bizonyos egyformaság a magyar, német és tót szertartásokra, vagyis az Agendára nézve".[29])

Az 1791. évi pesti zsinat 9. kánona tiltja új szertartások erőszakolását a gyülekezetekre.[30])

II. Az istentiszteletek.

1. A főistentisztelet.

Besztercebányán már 1530-ban a tiszta evangéliumot hirdették a szószékről, de a misét megtartották, azonban úgy, hogy a csendes misét megszüntették, csak vasárnapon tartottak ünnepélyes misét, mikor a pap nem csendesen, de hangosan szentelte meg a kenyeret és a bort s az úrvacsorát két szín alatt osztotta ki a híveknek. Az úrvacsora két szín alatt való kiosztásával kezdődik tulajdonképen az evangélikus liturgia Szlovenszkón.[31])

A selmecbányai gyülekezet 1558-ból való istentiszteleti rendje azt bizonyítja, hogy a bányavárosok gyülekezetei szorosan ragaszkodtak, még pedig úgy a német, mint a szlovák nyelvűek, a wittenbergi istentiszteleti rendhez. E szerint a főistentisztelet a következő részekből állott: 1) Introitus, melyet az orgonista

---

[24]) Ribini i. m. I. 231—235. l.
[25]) Egyhtört. Adattár VII. 111. l.
[26]) Kander i. kiadv. 7. l.
[27]) Acta t mut. cons. synodi in Szepesváralja 6—7. l.
[28]) Wächter i. m. 43—44. l.
[29]) Zsilinszky i. m. 63. l.
[30]) Szeberenyi i. m. 239. l.
[31]) Dr Jamnický: Liturgika.

kezdett meg. 2) Kyrie eleison. 3) Gloria latin nyelven. 4) Collecta német nyelven. 5) Halleluja. 6) Próza-prédikációra szóló ének latinul. 7) Evangélium latinul, vagy anyanyelven. 8) Credo latinul, vagy németül. 9) Prédikáció anyanyelvű énektől megelőzve. 10) Imádság. Prédikáció után, ha vannak communikánsok, legelőbb: 11) A Miatyánk éneklése. 12) A szerzési igék éneklése. 13) Allocutio az úrvacsora méltó élvezésére. 14) Distributio, miközben a kar a nép nyelvén megfelelő éneket zengett. 15) Hálaadás. 16) Áldás. Ha nem voltak úrvacsorázók, az istentisztelet collectával és áldással végződött.[32])

A VII bányaváros 1569 június 12-én Körmöcön tartott zsinatán egyhangúlag lényegében olyan, de rövidebb istentiszteleti rendet állapítottak meg, mely a selmecbányaival egyezik. A zsinat IV. kánona: „De officio" így rendelkezik a főistentiszteletről: 1) Időszerű Introitus, melyet orgona kisér. 2) Kyrie Et in terraval latínul, vagy németül. 3) A vasárnapi evangélium németül, vagy szlovákul a nép nyelvén. 4) Dicsérjük az Atyát, vagy hiszünk egy Istenben, németül. 5) Prédikáció megelőző és követő német, illetőleg szlovák énekekkel. 6) Imádság a császárért, családjáért, az egész keresztyénség egyházi és világi uralkodóiért, mindennemű rendekért és szükségletekért. A prédikáció után, ahol communikánsok vannak, éneklik legelőbb: 7) a Miatyánkot, 8) a szerzési igéket, azután következik 9) Intés a communikánsokhoz és 10) Communio. Az osztás alatt a kar Krisztus jótéteményeiről és szenvedéséről éneket zeng, mint pl. Gott sey gelobet, Jesus Christus unser Heiland, Esaia dem Propheten, végül 11) Hálaadás, vagy 12) Áldás a Szentháromság nevében. Az élvezés sorrendje: előbb a férfiak, azután a nők. Több ostyát és bort nem szabad igénybe venni, mint amennyi a communikánsok számának megfelel.[33])

1580-ban ismét zsinat volt Körmöcbányán, amelyen Eberhard Mátyás selmecbányai lelkész által összeállított istentiszteleti rendet fogadtak el. E szerint a vasárnapi főistentisztelet délelőtt 7 órától 10 óráig tartott, sorrendje a következő volt: 1) Introitus, énekelték a tanulók az orgonistával együtt orgonakisérettel. 2) Kyrie. 3) Gloria, intonálta a diakón, a kar az orgonistával együtt Et in terra-val felelt. 4) Üdvözlet: Az Úr legyen ti veletek, énekelte a diakón az oltártól a nép felé fordúlva, a kar felelt: És a te lelkeddel. 5) Német collecta, melyet a kar Ámennal fejezett be. 6) Epistola olvasása német nyelven a nép felé fordulva. 7) Halleluja, énekelte a kar az orgonistával. 8) Antifona. 9) Prédikációra szóló ének, vagy motetta az időszak szerint. 10) Evangélium, olvasta a nép felé fordulva német nyelven a diakónus. 11) Luther „Mi mindnyájan hiszünk" kezdetű énekét, még pedig mind a három versét énekelte az egész gyülekezet, de

[32]) U. ott.
[33]) Ribini i. m. I. 510—511. l.

[33]) Ribini i. m. I. 510—511 l.

egyszerüen. 12) Prédikáció 8—9 óráig. 13) Prédikáció után ének következett Luther, vagy a szlovákoknál a csehek kancionáléjából, vagy motetta, vagy az orgonista játéka. Ha offertorium volt, akkor 14) a) Üdvözlet: Az Úr legyen veletek, mire a kar felelte: És a te lelkeddel, b) Imádság, ezután volt c) az Offertorium, közben a kar orgonakisérettel énekelt. Az Offertorium után 15) a diakónus ezt intonálta: Imádkozzunk és a Miatyánkot énekelte, a kar Ámennal fejezte be. 16) A diakónus a szerzési igék első részét énekelte, a kar folytatta: Wir glauben und bekennen frei. 17) A diakónus a szerzési igék második részét énekelte, a kar folytatta: „Dessgleichen den Wein in seiner Art." 18) Az Úr békessége legyen midnyájatokkal, a kar felelte: És a te lelkeddel. 19) Intelem az úrvacsorázókhoz a szentség méltó élvezésére. Ha nem volt Offertorium, az üdvözlés elmaradt, a pap mindjárt a Miatyánkot és a szerzési igéket énekelte. 20) Az intelem után következett a distributio: két diakónus szolgáltatta ki az úrvacsorát s előbb a férfiak, azután a hajadonok végül az asszonyok járultak az Úr asztalához. Eközben a tanulók orgonakisérettel énekelték: Gott say gelobet, Jesus Christus unser Heiland, vagy más megfelelő éneket. 21) Üdvözlet: Az Úr legyen tiveletek. 22) Hálaadó imádság. 23) Ároni áldás.[34])

Eberhard istentiszteleti rendje sokkal gazdagabb és logikusabb, mint az előbbiek.

1580-ban a trencséni zsinat is foglalkozott a főistentisztelet rendjével s VII. Capitulumában „De officio summo in diebus dominicis et feriis solemnibus" ezt mondotta ki: A főistentiszteletre — ahogy hívják — vonatkozólag egyhangulag elhatároztuk, hogy tekintettel kell lenni a wittenbergi egyházra és a bányavárosokra. Elfogadjuk a vasárnapi, karácsonyi, husvéti, áldozócsütörtöki, pünkösdi, szentháromsági Introitusokat a Kyrie eleisonnal, különböző dallamokkal, a Gloria in excelsis Deo-val, kevés prózával... karácsonyi, húsvéti, áldozócsütörtöki, pünkösdi és szentháromságival, az epistoláknak, a vasárnapi imádságoknak és evangéliumoknak a nép felé fordított arccal való olvasásával, vagy éneklésével. Szintúgy a niceai hitvallást, melyet énekelni szoktak és pedig latínul, vagy köznyelven az egyszerű nép miatt, melynek emlékeztetésére ezeket énekelik. Ahol azonban nincsenek tanult tanítók, mindent énekeljenek; cseh, vagy ájtatos, időhöz mért énekeket.[35])

A trencséni zsinat lényegében elfogadja a wittenbergi és bányavárosi istentiszteleti rendet, róla inkább általánosan szól és számolva a kényszerhelyzettel, engedményeket is tesz belőle.

A XVII. század elején tartott egyházszervező zsinatok: a zsolnai (1610), szepesváraljai (1614) és semptei (1622) nem igen foglalkoztak istentiszteleti kérdésekkel.

Dr. Jánossy Lajos szerint a XVII. század első évtizedeiben

---

[34]) Dr. Jamnický: Liturgika. [35]) Egyhtört Adattár VII. évf. 27—28 l.

Szepes, Sáros és Gömör vármegye területén a teljes evangélikus liturgia volt érvényben. Rendje a következő: 1) Introitus (teljesen az ősi, az egyházi év szerint változó). 2) Kyrie (variis melodiis). 3) Gloria in excelsis (nagy ünnepeken a laudamus te-vel). 4) Salutatio. 5) Collecta. 6) Epistola. 7) Graduale (a lectio után Halleluja, erre pedig gyülekezeti ének következik). 8) Evangélium (a lectio után, miként a középkori misében — Gloria tibi Domine). 9) Credo (Niceanum). 10) Szószéki szolgálat (predikáció az evangélium alapján). 11) Gyülekezeti ének (énekvers). 12) Oratio oecumenica. 13) Praefatio, sanctus, hosanna és benedictus (a sanctust, hosannát, benedictust a Praefatiótól elszakítva a consecratio után illesztették be, miközben megtörténhetik az elevatio). 14) Úrvacsorai imádság. 15) Miatyánk. 16) Consecratio (verba testamenti, ez alatt *a nép térdel).* 17) Communio (sumptio és distributio, communicatio minístrorum cum populo), amelynek megkezdésekor a nép és az énekkar az Agnus Dei-t énekli. 18) Hálaadó imádság. 19) Salutatio. 20) Benedicamus. 21) Ároni áldás. Ezt nevezi Jánossy felvidéki liturgiának, amely lényegében azonos a bányavárosokéval. [36])

A szepesi XXIV város közül Leibicz 1622-ben német nyelvű énekeskönyvet adott ki, amelyben nemcsak énekeket, de liturgiát is találunk. Címe a következő: „Psalmen, Hymni, Responsoria und Geistliche Lieder, welche an Fest-und Sonntagen Neben den gemeinen Liedern und cantu Figurali übers Jahr in der Leibitzer Kirchen gebrauchet und gesungen werden. Jetzo zur Ehre Gottes und Allgemeiner aufferbawung in Druck gegeben Im Jahr nach der seligmachenden Geburth Christi MDCXXII. Gedruckt zur Leutsch, Bey Daniel Schultz A. Dni 1622. 4 rét, 38 lap. Elül címlap 1 sztlan levél. A címlevél hátlapján áll a Register. Az egyes énekek fölött hangjegyvonalak vannak, melyekre a hangjegyeket kézzel írták. [37]) A kötetnek van kézirati része is: német és szlovák nyelvű Agenda, alkalmi imák, egyházi beszédek és rövid elmélkedések is vannak benne.

Szemelvényül álljon itt néhány antifona, illetve responsorium.

Antifona: Komm Heyliger Geist Herre Gott, erfülle die Herzen deiner Gläubigen...

Der 118. Psalm: Danket dem Herrn, denn er ist freundlich...

Das Deutsche Responsorium, so an allen Fest — und Sontagen gesungen wird: Jesu Christe, du Sohn des lebendigen Gottes...

In Advent: Der du ein Richter zukünftig bist. Erbarm dich über uns. Alleluja.

Auff Weynachten: Der du ein wahrer Mensch gebohren bist.

In der Fasten: Der du für uns am Creutz gestorben bist.

---

[36]) Jánossy i. m. 162 l. [37]) Szabó: Rmkvt. II. 655 l.

Auff Ostern: Der du von den Todten auffgestanden bist.
Auff Himmelfahrt: Der du gehn Himmel gefahren bist.
Auff Pfingsten: Der du den Heyligen Geist gesand hast.
Auff und nach Trinitatis: Der du sitzest zur Rechten des Vatters.
Vers in Advent: Tawet ihr Himmel hernieder Allel.
Und ihr Wolken regnet dem Gerechten Allel.
Auff Weynachten: Das Dort Wort Fleisch und wohnet unter uns. Alleluja. Und wir sahen seine Herrlichkeit. Alleluja.
In den Fasten: Errette mich mein Gott von meinen Feinden! Und schütze mich für denen, so sich wider mich setzen!
Auff Ostern: Der Herr ist aufferstanden aus den Grab. Alleluja! Der am Creutze den Tod gelitten hat. Alleluja!
Auff Himmelfahrt Christi: Gott fähret auff mit Jauchtzen. Alleluja! Und der Herr mit Posaunenschall. Alleluja!
Auff Pfingsten: Die Jünger redeten in allerlei Sprachen. Alleluja! Die grossen Thaten Gottes. Alleluja!
Auff Trinitatis: Wir loben Gott Vater, Sohn und Heyligen Geist. Alleluja! Und preisen ihm von nun an bis in Ewigkeit. Alleluja!
Nach diesem in gemein: Stehe Herr auff und hülff uns! Und errette uns umb deines heyligen Nahmen willen!

Die deutsche Litaney Reimweis in Thon: Gott Vatter in den Himmelreich... (17 versszak).

Das Kyrie: O Ewiger barmherziger Gott (3 versszak kottával.).

Responsorium: O Herr, wie sint deine Werck so gross und viel... kottával.

In Advent der Hymnus: Creator alme Siderum: Herr Gott du Schöpfer aller Ding (7 versszak).

Auff Weynachten der Hymnus: A Solis ortus Cardine, utána a német szöveg, éppenúgy a következőknél is.

Nach dem Tag der Offenbarung des Herrn, oder drey Weisen: Hostis Herodes impie.

Auff Pfingsten: Veni Creator Spiritus.

Antiphona: Christum unsern Heylandt, Ewigen Gott, Marien Sohn, Preisen wir in Ewigkeit. Amen.

Magnificat: Meine Seel erhöbet den Herren...

An der H. Dreyfaltigkeit und nachfolgenden Sonntagen Symbolum Athanasii: Wer da will seelig werden...

Azután énekek következnek: Folgen etliche Andächtige und tröstliche Lieder. Das Te Deum laudamus Deütsch. Végül imák zárják be a sorozatot. Eddig tart a kötet nyomtatott része. [38] [39]

Ha ez nem is teljes istentiszteleti rend, de mégis nagyrészt liturgia és pedig már német nyelvű, mely fogalmat nyujt arról,

---

[38]) Dr Lipták J. közlése.

[39]) D. Raffay i. m. 46—47 l.

milyen lehetett a főistentisztelet énekes része. Amint az énekeskönyv címe egyébként mutatja, ez nem teljes istentiszteleti anyag, hanem csak az, amit „neben den gemeinen Liedern und Cantu figurali“ használtak.

A XVII. század második felében egyházunk olyan nehéz helyzetbe került, hogy zsinatot alig tarthatott Szlovenszkón, mindössze kisebb helyi érdekű tanácskozásokról, összejövetelekről lehet szó, melyeket ugyan zsinatoknak mondottak, de amelyeken a főistentisztelet dolgát alig tárgyalták. Ilyenek voltak az V szab. kir. városban és a gömöri esperességben; II. Rákóczi Ferenc felkelésének kellett elkövetkezni, hogy a szlovenszkói evangélikusok összegyűlhessenek s egyházunk zilált ügyeit, köztük az istentiszteletét is, rendezni próbálják.

A rózsahegyi zsinat 1707-ben a főisztentistelet menetének részletes kidolgozását a püspökökre bízta, a püspöki kar javaslatára pedig általánosságban a következő rendet fogadta el: Harmadik harangozás után kezdődik az istentisztelet a Nejsvetejší-vel, azaz Isten Lelkének segítségül hívásával, mialatt a hívek a padokban állanak és a lelkész az oltárnál térdel. Ez a bevezetés egész éven át megtartandó. Azután a lelkész egyháza nyelvén énekelve mondja: Az Úr legyen tiveletek! Utána énekelve mondja az imát, olvassa az epistolát és az evangéliumot. A Credo éneklését minden alkalomra kötelezővé tette, a beszéd idejét legfeljebb egy órára szabta s elrendelte, hogy utána az egyetemes hitvallást kell olvasni, kivéve, ha egyesekről szólt a beszéd. A hirdetéseket a hitvallás elött, de a beszéd után kell eszközölni. Azután a lelkész az oltár előtt a chorus hálaadó éneke után recitálja az imát és megáldja a népet a keresztjel alkalmazásával Az itt általánosságban felsoroltak részletezésével az Agendát készítendő püspököket bízta meg a zsinat. [40])

A rózsahegyi zsinat végzéseinek VIII. pontjában a vasárnapi és ünnepi főistentiszteletről így határozott:

„A vasárnapi és ünnepnapi szertartások körül behozandó az egyforma reggeli háromszori harangozás, ahol egy a vallás és a nemzetiség. Eltörlendő a templomban nappal a gyertyák meggyujtása, az epistolának, imának és evangéliumnak oltár előtt való éneklése, ehelyett csak értelmesen olvastassanak. Eltörlendők továbbá a chorusbeli latin nyelvű intonációk és éneklések, eltörlendők a zenei túlzások, jelesül azok a versenyek és mutéták, melyeknek helyébe ájtatos és elég kegyes, a Tranosciusban, zsoltárokban és minden nemzetiségnek nyomtatott énekeskönyveiben világosan foglalt és nem majd ez, majd az által bevett énekek énekeltessenek, mindazáltal alkalmaztassék a templomi zeneeszköz... Eltörlendő továbbá a néhol megtartott azon járkálás az oltártól az ülésig, vagy a sekrestyéig és onnét az oltárig és a lelkész egész az evangélium olvasásáig maradjon az oltár előtt, ezeknek elvégezése után, ha akarja, foglaljon helyet

[40]) Zsilinszky i. m. 53 l.

akár a sekrestyében, akár a székben és pihenjen, míg a szószékre megy. Eltörlendő az a harangozás is, mely néhol az evangélium olvasása előtt és a beszéd befejezése után szokásban volt, eltörlendők a némely helyen megtartott egynél több szószékek, nemkülönben a némely helyen bevett kath. papi ornátus (ornátus pontificii) s kevésbbé szükségesek is, ha híveinknek tetszeni fog, az oltárok és képek, de mindezek csak a nép sérelme és botránkozás nélkül történjenek.

Ellenkezőleg azonban megtartassanak vasárnapokon és ünnepnapokon a következők: A lelkész harmadszori harangozásra a templomba megy, a papi jelleget nem viselőktől való megkülönböztetésül azonnal vegye fel az albát és menjen az oltár elé, fövegét és botját nem az oltárnál, hanem valahol másutt letevén, térdelve, (ha ugy tetszik), kezdje énekelni a Szentlélek segedelmül hívását, vagy pediglen a chorus által megkezdett éneket a chorussal együtt énekelje, ezt elvégezve, keljen fel és álljon az oltár előtt addig, míg a Szentlélek segítségül hívása után énekeltetni szokott ének befejeztetik. A Szentlélek segítségül hívása körül kijelentetik, hogy a nép is letérdelve, vagy állva rója le az Isten iránt tartozó ezen kötelességét. Következni szokott: Dicsőség a magasságban. Ezt az éneket azonban, bármely nyelven énekeltessék is, kezdje meg az Isten igéjének a hirdetője és folytassa a chorus. Ezután a pap az egyházában dívó nyelven énekelje: Az Úr legyen tiveletek és chorus hasonlóképen válaszoljon neki, de elhagyva a hosszas viszonválaszokat és végre az oltár előtti imát térdelve, az epistola és evangélium felolvasását pedig állva végezze, a Credo a chorus által kezdessék és énekeltessék. Ezen oltár előtti szertartásokra nézve azonban, minthogy azokat eddig a magyarok néhol elhagyták, a magyar lelkészek világosítsák fel a népet, hogy mindezek adiaphorák és szabad cselekmények és azokat botrány nélkül a szertartások egyformasága végett behozni igyekezzenek. A Credo befejezése után a pap felmegy a szószékre, akkor magán tartva az albát, rövid fohászt bocsáson elő, kerűlje a hosszú bevezetést, (csak ünnepélyes napokon szőhető bele egy rövid ének), világos szóval imádkozzék és olvassa fel az evangéliumot, melynek magyarázatát nem szertelen hosszu beszédben Istennel — folytassa, kerülve a meséket és profán történeteket s hosszu latin körmondatokat. Ezeknek végeztével, ha valami hirdetni valója van, azt az unalmas ismétlések elhagyásával tegye meg, csak arra ügyeljen, hogy e szent helyről semmi profán és magánügy haraggal, vagy fenyegetőzésekkel ne hirdettessék. Azután mondassék az ima az egyetemes hitvallással és absolutioval, mely az úrvacsorán kívül is elfogadandó s ne legyen hosszu elszámlálása annak, ami a beszédben foglaltatott, hogy az idő haszontalanul ne fecséreltessék. Mindezek a szószéken végeztessenek az áldással kis keresztjellel. Ezeknek végeztével kezdessék a choruson hálaadó ének s egy vagy két versének eléneklése után a pásztor az oltár előtt recitálja a hálaadó

collectát s áldja meg a népet, itt is alkalmazva a keresztjelt s ekképen énekelve bocsáttassék szét a nép: előbb a leányok és asszonyok, azután a férfiak vonuljanak ki zaj nélkül. Azok pedig, akik a szentséges úrvacsorával akarnak élni, vagy az annak alkalmával elhangzó tanításokat akarják hallani, maradjanak bent, miről lentebb külön pont fog szólni. Ami már a csengetyűs zsacskóval szedni szokott offertóriumot illeti, az némel gyülekezeteknek szegénysége miatt még tűrendő lesz ott, ahol szokásban van, de az egyházfiak vigyázni fognak, hogy az ezután csendesen és minden zaj nélkül történjék, a pénzváltást pedig az offertorium gyüjtése alatt semmiképen meg ne engedjék."[41])

Ha ezen az istentiszteleti renden végig tekintünk, úgy találjuk, hogy ez nagy részében azonos a szlovák testvér egyházaknál ma is otthonos renddel, azzal a különbséggel, hogy itt még benn van a hitvallás és az absolutio, egynémely üdvözlet, illetve antifona pedig hiányzik. Az úrvacsora azonban jóllehet a prédikáció után következik, nem szerves része az istentiszteletnek, hanem csak függeléke; zsinati végzés degradálja ide.

A rózsahegyi zsinat adta felhatalmazás alapján Kermann Dániel superintendens addig is, míg a püspökök elkészítik az egységes istentiszteleti rendet, illetőleg Agendát, ideiglenes istentiszteleti rendet állitott össze s azt 1707-ben a következőkben ajánlotta előleges használatra a gyülekezeteknek:

1) Ahol egy nemzetiség és vallás van, ott háromszor harangozzanak.

2) Elhagyva a gyertyák meggyujtását, a lelkész kámzsába (albába) öltözik, az oltár előtt letérdel s megkezdi a nyilvános istentiszteletet, ezt énekelve: Komm H. Geist, Herr Gott!

3) a lelkész felkelvén arccal az oltár felé fordúl s az énekkar saját nyelvén énekli a Kyrie-t, a gyülekezet pedig szentháromsági vasárnapon énekli a Kyrie-t: Gott Vater in Ewigkeit... vagy mást.

4) Ennek végeztével a lelkész arccal az oltár felé fordulva megkezdi a Gloria-t, de anyanyelven: Ehre sei Gott in der Höhe, erre a kar válaszolja: Und Friede auf Erden.

5) Ezután a lelkész ezt kezdi: Der Herr sei mit Euch!, mire a kar válaszolja: Und mit deinem Geiste!

6) A lelkész letérdelve az oltár felé fordított arccal recitálva olvassa az illető vasárnapra szóló collectát s azt a következő záradékkal végzi: Durch Jesum Christum unsern Herrn. A chorus rámondja: Amen.

7) A lelkész felkelve arccal a nép felé fordul és nem énekelve, hanem értelmesen és tisztán olvassa az Epistolát, előre bocsátva ezt a formulát: Eure christliche Liebe höre mit Fleiss die Epistel des heutigen Sonntags (Festes), welche der heilige N. geschrieben.

8) Az epistola olvasása után a chorus énekli köznyelven

---

[41]) Zsilinszky i. m. 63—65 l.

az epistolai textusnak megfelelő tartalmu éneket, vagy odaillő mutétát, ha ugyan elébb a Kyrie-t nem énekelte, ha pedig ezzel együtt énekelt: Et in terra-t, akkor az éneket egyszerűen énekelje, nehogy a nép soká tartassék vissza az énekléstől.

9) A lelkész a nép felé fordulva ugyanazon módon az epistola helyett olvassa az evangéliumot.

10) Az evangélium felolvasása után a chorus ne énekeljen, hanem az egész gyülekezettel énekelje a Credo-t: Wir glauben all an einen Gott.

11) Az utolsó vers végén a lelkész előjön a sekrestyéből és felmegy a szószékre, hol térdenállva kéri az Isten Lelkének segedelmét s azután a prédikáció bevezetésének előre bocsátása után rövid imát mond és az evangélium felolvasása előtt a Miatyánkot mondja el.

12) Elhagyván a prédikáció rút ismétlését, kihirdeti az ünnepeket, a házasulandókat, vagy más szükséges tudnivalókat.

13) Csatolja oda az egyetemes hivallást és használja az oldás és kötés kulcsát. Azután előrebocsátván egy rövid formulát, melyben említés szokott tétetni a betegekről, elmond mindnyájokkal egy közimát minden rendekért és szükségletekért, a szokott áldással együtt.

14) A chorus valamely éneknek egyik, vagy másik versét énekli, melynek végeztével a lelkész megkezdi: Der Herr sei mit Euch!, a chorus pedig folytatja: Und mit deinem Geiste.

15) A lelkész letérdelve énekli a rövid collectát, mondván: Lasset uns beten! A chorus feleli: Amen.

16) A lelkész adja az áldást Num. 6. cap. szerint.

17) Ha úrvacsorázók jelentkeznek, azok feloldassanak a confessio elmondásával és kézrátétellel a rózsahegyi zsinat 12. cikke szerint, azután a lelkész énekli az Úr imádságát a Máté 6.-ban foglalt záradékkal, a szerzési igéket, a chorus pedig szokásos módon válaszol s a szent cselekmény alatt énekelni kell. Ezzel vége az istentiszteletnek.

18) Ünnepnapokon ugyanaz a mód követendő, de a Kyrie helyett reggeli ének, vagy a Kyrie - Et in terra és Credo-val együtt ünnepélyesen és nem vasárnapi hangon éneklendő, az egyetemes hitvallás, melyről a 13. pont szól, elhagyassék, una cum clavium potestate.

19. A poenitentialis napon Szt. Máté módja tartassék meg az epistola és evangélium felolvasásában, de az epistola és evangélium előtt és a beszéd bevezetése után bűnbánóénekek éneklendők, vagy ilyenek; az ének végeztével olvastassék az egyetemes hitvallás, melyről a 15. cikk szól.[42])

Kermann istentiszteleti rendje tulajdonképen a rózsahegyi zsinat idevágó határozatainak megfelelő formába öntése, megpótolva az ünnep és bűnbánó napokra vonatkozó két ponttal.

---

[42]) Zsilinszky i. m. 91—92 l.

Kermann istentiszteleti rendje tulajdonképen a rózsahegyi zsinat idevágó határozatainak megfelelő formába öntése, megpótolva az ünnep és bűnbánó napokra vonatkozó két ponttal. De hasztalan mondja a 17. pontban, hogy ott vége az istentiszteletnek, mert annak vége van már az Áron-i áldással az úrvacsora előtt.

Ezt az istentiszteleti rendet tartotta szeme előtt Kermann később Agendája szerkesztésénél is.

Az 1791. évi pesti zsinat nem foglalkozott a főistentiszteletlettel mint egésszel, legfeljebb egyes részeire vonatkozólag hozott határozatokat.

XIX. században a liturgiára vonatkozó rendelkezéseket az önkormányzati szervek szabályrendeletileg határozták meg.[43]) Az 1891—1893. évi zsinat pedig nem foglalkozott liturgiai kérdésekkel, a liturgia ügyét a XX. század vitte szőnyegre.

1899-ben a középiskolai vallástanárok első értekezletén Budapesten ugyan Frenyó Lajos eperjesi koll. főgimn. vallástanár tanulmányt olvasott fel a középiskolai ev. ifjuság istentiszteleteiről és lelkigondozásáról[44]), de ennek a liturgia ügyére nem volt semmi hatása. Csak az 1891—1893. zsinat után tiz évre indul meg a liturgiai mozgalom.

A volt bányakerület 1903. évi közgyűlésén Petrovics Soma főesperes felvetette azt a kérdést, nem lenne-e célszerű az istentiszteletek rendjének tanulmányozására bizottságot kiküldeni? A közgyűlés bizottság kiküldését időelőttinek találta, de felhívta erre az ügyre az egyházmegyék és papi értekezletek figyelmét, hogy azt tárgyalják és megbeszélés tárgyává tegyék. Felhívta a közgyűlés a püspököt és az espereseket, hogy erre egyházlátogatásaik alkalmával terjesszék ki figyelmüket és szükség esetén saját hatáskörükben intézkedjenek.

A következő évi közgyűlés kimondta, hogy a kérdést tovább kívánja tanulmányozni.

Az 1905. évi kőzgyűlés úgy határoz, hogy a kérdés megoldására és kezelésére a püspököt kéri fel, egyben utasítja az összes lelkészeket, hogy a püspök által megállapítandó határidőn belül tegyenek hozzá jelentést az ő egyházukban gyakorolt istentiszteleti rendről. S végül felkéri mindazokat, akik a kérdéssel irodalmilag foglalkoztak, nyújtsák be munkájukat a püspökhöz.

Az 1907. évi közgyűlés kiadja az iratokat Petrovics főesperesnek, s felkéri, hogy a munkálatokat készítse el.

1908-ban kimondja a közgyűlés, hogy a Petrovics főesperes készítette munkálatokat kinyomatja s leszállítja az egyházközségekhez tárgyalás végett, a beérkezendő nyilatkozatok alapján pedig a püspök összeállította bizottság dolgozzon ki végleges javaslatot.

Az 1909. évi közgyűlésen a püspök kiküldte bizottság (Kaczián János elnöklete mellett Raffay Sándor előadó, Broschko

[43]) D. Raffay i. m. 30 l.

[44]) Frenyó i. m. 35 l.

G. Adolf és Morhács Márton) beterjeszti jelentését, a közgyűlés pedig meg is állapítja a vasárnapi istentisztelet rendes menetét. A bizottság javasolja, hogy Petrovics dolgozata adatainak tekintetbe vételével készítsenek egy minden esetre kiterjedő tervezetet. A közgyűlés a tervezet elkészítésére a fenntebb megnevezett bizottságot újból kiküldi.

Az 1910. évi közgyűlés a bizottság beterjesztett jelentését és részletes javaslatát tudomásul veszi, annak alapján csekély módosításokkal megállapítja az istentiszteletek rendjét, melyet zsinórmértékül kíván tekinteni. Ennek folytán azt a jegyzőkönyv függelékeképen kinyomatja s az egyházközségekkel mihelztartás végett közli.

Kétféle istentiszteleti rendet állapít meg: nem énekes liturgiával és ilyennel végzendő istentiszteletet.

Ez az istentiszteleti rend, melyet a kerület az egyetemes gyűléshez és a többi egyházkerületekhez is átterjesztett, máig sem lépett életbe, — jegyzi meg sajnálattal 1933-ban D. Raffay Sándor püspök.

A bányai egyházkerület felterjesztésére az egyetemes gyűlés 1910-ben kimondta, hogy az istentiszteletek egyenlővé tételének tárgyalásába nem bocsátkozik, az egyetemes Agenda készítésére vonatkozó javaslatot pedig kiadja konkrét javaslat tétele céljából a püspöki karnak. A következő évben jelentik, hogy az Agenda magyar részének szerkesztését Gyurátz Ferenc, a német részét Scholtz Gusztáv, a szlovák részét pedig D. Baltik Frigyes püspök vállalta. Az 1913. évi közgyűlésen azt jelentették, hogy az Agenda magyar, német és szlovák zenei része elkészült, a szövegnek azonban csak a német része van meg. Az egyetemes gyűlés 300 koronát szavazott meg a próbafüzet kiadására. A későbbi jelentésekben csak arról olvasunk, hogy a munka folyamatban van. Csak 1918-ban jelentik, hogy a magyar szöveg kész és két kötetben kiadható volna, ha a nyomasztó gazdasági viszonyok megengednék. A német Agendára egyelőre nincs szükség, mert a jelen szükségletet a német irodalom fedezi.

A liturgia kérdése ezután Magyarországon egy időre lekerült a napi rendről, csak 1926-ban vitte szőnyegre a tiszai egyházkerületnek az egyetemes gyűléshez intézett felterjesztése. Kérte a liturgia egységesítését. Az egyetemes gyűlés külön bizottságot küldött ki, készítsen javaslatot s terjessze az egyetemes gyűlés elé. A bizottság elnöke D. Geduly Henrik püspök, tagjai: Paulik János, dr Kirchknopf Gusztáv, majd ennek halála után dr. Gaudy László, Kúthy Dezső, Dörner Frigyes és Becht József lettek. A bizottság 1928-ban jelentette, hogy 143 gyülekezetből érkezett addig adat s még 122-ből hiányzik. A beérkezettek közül 91 a maga liturgiáját tartja a legjobbnak, 14 hallani sem akar a liturgiáról, 53 pedig sürgeti az egyetemes Agendát. Az 1929. évi közgyűlés négy kerületi előadóval bővítette ki a bizottságot és kívánatosnak mondta ki a külföldi liturgiai mozgalmak tanul-

mányozását. 1930-ban az elhúnyt Kirchknopf helyett dr. Gaudy lett a bizottság egyetemes előadója. Az 1931. évi egyetemes gyűlésen elhatározták, hogy mivel az egész anyag együtt van, az istentiszteleti főbb típusokat be fogják mutatni. Ez az 1932. évi közgyűléssel kapcsolatban részben meg is történt.[45])

Közben a bányai egyházkerület próbaképen bevezette azt a liturgiát, amelyet a budapesti evang. magyar egyház istentiszteleteiről ismernek azok, akik azt hallották. Sopronból is kiindult párhuzamosan más liturgiai mozgalom. Legújabban a magyarországi evang. egyház egyetemes közgyűlése 1936 ádvent első vasárnapjától kezdve kötelezővé tette minden magyar egyházközségre nézve az egységes istentiszteleti rendet. Több mint három évtizedes munka után végre megvalósult az óhajtott liturgiai egység.[46])

Nálunk 1917-ben Eperjesen Gömöry János, Frenyó Lajos és Szánik Ernő a kollégiumi főgimnázium evangélikus ifjúságának istentiszteletei számára szerkesztettek különösen a Dresdener Kinderharfe alapján rövid liturgiát, mely az utolsó gimnáziumi magyar osztály megszüntével lassan kiment a használatból [47]). Erre Fábry Viktor lelkész adott ki rövid liturgíkus könyvecskét, amely Eperjesen külön liturgikus istentiszteleten ma is használatos. Ugyancsak Fábry a lelkészi értekezlet útján a keleti egyházkerületnél is szorgalmazta a liturgia ügyét, ez a kerület pedig fel is hívta őt, foglalkozzék a magyar egyházak liturgiájának egységesítésével. [48])

Párhuzamosan ezzel Benczúr Vilmos kassai egyháztanácsos dicséretes buzgalommal propagálta a magyar liturgia ügyét, [49]) úgy hogy a SZMESZ. 1935. évi bártfai közgyülése magáévá tette azt s tárgyalására és kidolgozására bizottságot küldött ki. Ez a bizottság 1935 novemberében Rozsnyón ülésezett s megszerkesztette a főistentisztelet és egy-két funkció tervezetét. 1936 május elején Kassán szintén tartott a liturgiai bizottság ülést, melyen *Frenyó Lajos* biz. tag a szlovenszkói evangélikus liturgia történetéhez 1530—1734. terjedő adatokat terjesztett elő s megbízást nyert, hogy ilyeneket a többi századokra vonatkozólag is gyüjtsön. A főistentisztelet tervezetére vonatkozólag pedig kimondotta a bizottság, hogy azt szakértőkkel megbíráltatja s zenei részét elkészíttetvén a SZMESZ. őszi közgyülése alkalmával bemutatja. Ez utóbbi 1936 október 14-én Pozsonyban meg is történt. Ez a liturgiai bizottság egy évi munkájának az eredménye.

Ilyen képet mutat a főistentisztelet liturgiájának a története egészen napjainkig.

A főistentisztelet egyes részei közül aránylag kevésről intézkedik külön kánon.

A sárosi 1540. évi szabályzat VI. cikke az evangéliumok

[45]) D. Raffay i. m. 61—64 l.
[46]) Harangszó 27 évf. 49. sz. 392. l.
[47]) Gömöry—Frenyó—Szánik i. m.
[48]) Fábry i. m.
[49]) Benczúr i. m.

és epistolák olvasását fenntartandónak mondja, mert ez a hallgatóság felfogásának megfelel és jobban épít, mintha tudósok tehetségüket mutogatnák. Ezt tehetik kiválóak gyülekezetében, ahol többnyire a Szentírásban jártas és tudós férfiak jönnek össze. Az egyszerűbbek fejtsék ki a legkipróbáltabb szerzők írásait, hogy össze ne zavarodjanak és az egyházakat ne zavarják. [50])

A trencséni 1580. zsinat IX. és XII. fejezete a vasárnapi és ünnepnapi prédikációról és a prédikáció után való collectáról rendelkezik. Az elsőről azt mondja, hogy a symbolum, illetve hitvallás után következzék az arra a vasárnapra, vagy ünnepre szóló evangéliumon alapuló prédikáció, a prédikáció után könyörgés a hatóságokért. A prédikáció után következő collectáról úgy rendelkezik, hogy mikor nincsenek communicansok, az egyház lelkésze megtarthatja azt, amit a misében a prédikációig énekelnek, a prédikáció után pedig a chorus énekeljen más, az egyháznak az evangélium ellenségei ellen oltalmat kérő éneket, a lelkész csatoljon ehhez collectát, így bocsássa el a népet. De a saját személye számára soha ne merjen magán misét celebrálni, mert senki sem keresztelheti meg önmagát. Így tehát itt is másoknak kell szolgálni, amint a dicsőítő ének mondja: Hogy elfogadjanak és adjanak a többieknek. És ezt a szokást a régi egyházban mindig megtartották.[51])

Az 1603. évből való murányi cikkek II. capitulumának 9. pontja elrendeli, hogy a vasárnapi és ünnepnapi evangéliumok és epistolák olvasása fenntartandó, mivel a hallgatók felfogásának megfelel.[52])

Az 1791. évi pesti zsinat 5. kánona a prédikációkra nézve kimondja, hogy a beszéd mintáját kivált az üdvről szóló a Szentírásban kijelentett tudomány és a Jézus Krisztus erkölcsi parancsai alkossák. A 10. kánon pedig kötelességévé teszi a lelkészeknek, hogy papjelölteknek, népiskolai igazgatóknak. vagy diákoknak ne adjanak engedélyt szószékről való szónoklásra, csak ha a beszédet, melyet mondani akarnak, előzetesen elolvasták és tőlük kikérdezték.[53])

2. *A vasárnapi és ünnepnapi délutáni istentisztelet.*

Ezekről a rózsahegyi zsinat IX. cikke így intézkedik: Ami a délutáni istentiszteletet illeti, vasárnap és ünnepnapokon tartassanak beszédek az epistolákból, ahol pedig beszédeket több nemzetiség miatt tartani nem lehetne, ott imák és katechizációk tartassanak, ezen szertartásoknál a délutáni alkalommal elhagyassék a latin beszéd és a chorus kezdjen énekelni. A gyermekeknek némely helyen az összes nép jelenlétében tartatni szokott nevetséges vitatkozásuk a katechizmusból, úgy délelőtt, mint délután hagyassék el. Luther katechizmusa azonban — és nem más —

[50]) Wächter i. m. 7—9. l.
[51]) Egyhtört. adattár VII. 29. l.
[52]) Egyhtört. adattár VII. 109. l.
[53]) Szeberényi i. m. 238. l.

magyaráztassék és megtartassék a templomban, az iskolában pedig Dietericus katechetikája is. A kimenő nép megáldása a katechizmus előtt, az imádság után a szószékről történjék. Ahol két nemzetiség egy templomba jár, ott a káté felváltva taníttassék. Az énekek se reggel, se este ne rövidíttessenek meg, de egészen és ne sietve énekeltessenek el.[54])

Az 1791. évi pesti zsinat 13. kánonja meghagyja a lelkésznek, hogy kivált a falusi gyülekezetekben vasárnap és ünnepnap délutánján katechizáljon, mivel ezzel biztosabban lehet eredményt elérni, mint hosszú beszédekkel. Erre a célra használja a Luther kátéját.[55])

Ez a vasárnap és ünnepnapi délutáni úgynevezett vecsernye istentisztelet, mely azóta különféle változáson ment át, sőt néhol el is maradt.

3. *Vasárnapi és ünnepnapi reggeli istentiszteletek.*

Az 1680. évi trencséni kánonok szólnak ilyenekről, még pedig a VI. capitulum az ünnepiekről, a VII. pedig a vasárnapiakról. A VI. fejezet ezt mondja: a reggeli könyörgések a legfőbb ünnepeken, t. i karácsonykor, husvétkor menybemenetelkor, és pünkösdkor két vagy három időhöz mért psalmussal, responsoriumokkal, Te laudamus-szal, Benedictus Deus Israellel tartandók. Ahol iskolák vannak, falvakon is a lelkész az iskola mesterével együtt énekeljen időhöz mért énekeket köznyelven és Te Deum laudamus-t. A vasárnapiakra pedig így rendelkezik: Az egyes vasárnapokon reggeli öt, vagy hat órakor kezdődjék a reggeli istentisztelet. Különösen a városokban énekeljenek köznyelven psalmusokat, vagy énekeket, olvassa fel a lelkipásztor a Te Deum laudamus-t, reggeli könyörgést hálaadással és rövid beszédet mondjon vasárnapi epistolából, vagy a Szentírás más könyvéből. (Ezek a reggeli, illetve hajnali istentiszteletek idővel egészen kimentek a szokásból.)[56])

4. *Hétköznapi reggeli és esteli könyörgések.*

Az 1546. évi eperjesi zsinat 4. cikkében ezt mondja: A reggeli és esteli szertartásokat az eddig szokásos módon kell végezni. A második istentiszteletet azonban, mivel a legfőbb mise gyanánt volt szokásban, — hogy az ifjuság jobban élhessen tanulmányainak, — el kell hagyni. [57])

A rózsahegyi (1707) zsinat általában azt mondja róluk:... A hétköznapi könyörgésekre vonatkozólag határoztatott, hogy a hívek soha meg ne feledkezzenek Isten iránti kötelességeikről. Közelebbről ennek a zsinatnak a XII. cikke ezt rendeli: A hétköznapokon mindenütt reggeli ésttéli imák tartandók a szószék-

[54]) Zzilinszky i. m. I. 65—66. l.
[55]) Szeberényi i. m. 239. l.
[56]) Egyhtört. adattár VII. 27. l.
[57]) Ribini i. m. I. 67—70. l.

ről, egyszeri harangozást alkalmazva és azt semmiféle okból nem kell elhagyni, legfeljebb, ha temetés jönne közbe, vagy a papot és tanítót betegség akadályozná. Az imák előtt mindenütt két, egy hosszabb és egy rövidebb, az időhöz és körülményekhez alkalmazott ének bocsátandó előre, ahol van, orgonakísérettel; az oltár előtti szertartást az imádság előtt úgy, mint annak utána, el kell hagyni, az ima egyfolytában mondandó és elhagyandók mindazok a hosszu előbeszédek, melyekben mindazt, sőt néha többet is előszámlálnak, mint a beszédben. Hagyassék el ezeken a napokon is az alba, a prédikáció és mindaz, ami a munkás embereket ellenszenvezőkké és türelmetlenekké tenné.[58])

5. Litániák és heti éneklések.

A trencséni (1550) zsinat ilyenekről is tud. A XVIII. Capitulum így szól: megtisztított litániákat kell énekelni a hét negyedik, hatodik és második napján és ahol lehet, éneket is énekeljenek és hitépitést is tartsanak.[59])

Az 1592. évi zólyomi zsinat azt kivánja, hogy hetenkint legalább háromszor tartsanak litániát.[60])

A litániák idővel egészen kimentek a szokásból.

6. Szombati és vasárnapi vesperák (esti istentiszteletek.)

Az 1580. trencséni zsinat I. Capituluma kimondja: Elhatároztatott, hogy az egyes szombati és vasárnapi napokon esteli könyörgéseket kell énekelni. Három psalmus, hymnus ünnepélyes módon és használt dallamra latinul, vagy köznyelven éneklendő. Ahol nincs iskola, kérjük azoknak a helyeknek a magistrátusait, hogy az iskolák újraépítéséről Isten dicsőségére és a gyermekek hasznára gondoskodjanak és az iskola elvett jövedelmét adják vissza. Ahol nincs iskolamester, a pap énekeljen, vagy adjon elő a népnek két psalmust: Magnifica-tot, Benedicamus-t stb. [61]) A szombatesti istentiszteletet fenntartandónak mondja a murányi 1603. évi zsinat is. Capit. IV. 8.[62])

A pesti (1791) zsinat 11. kánona tiltja, hogy a lelkész karácsonykor és bármely időben éjjeli és hajnali istentiszteletet végezzen.[63])

III. A szentségek.

A semptei zsinat (1622) kimondotta, hogy az egyház szentségeit, úgy az oltárit, mint a keresztséget nagy tisztelettel kell kiszolgáltatni, még pedig a templomban, de ahol az úrvacsorát betegek számára, vagy csecsemők szükségből való keresztelését kérik, ott kivételt kell tenni.[64])

---

[58]) Zsilinszky i. m. 46. l. 69. l.
[59]) Egyhtört. adattár VII. 30. l.
[60]) Ribini i. m. I. 531. l.
[61]) Egyhtört. adattár VII. 26. l.
[62]) Egyhtört. adattár VII 111. l.
[63]) Szeberényi i. m. 239. l.
[64]) Semptav. Consis. Leges kézirat.

I. A keresztség.

„Articuli congesti ad instaurationem ecclesiarum in Comitatu Saarossiensi Anno 1540“ címen a jelzett évben 26 cikkből álló szabályzatot alkottak, melyben a X. cikk a keresztségről a következőket mondja: A gyermekeket mindig nyilvánosan és népes gyülekezet előtt kell keresztelni, azért építették a templomokban a keresztelő medencéket. Ezt a régi hasznos és tisztes szokást fenn kell tartani, kivéve a szükség eseteit. Kárhoztatják azoknak a zavargóknak a véleményét, akik a keresztelő medencéket a templomokból kihányják. A gyermekek keresztelésének idejéül a legillőbb a vasárnap, hogy az egész gyülekezet bizonyíthassa a gyermekek felvételét az egyházba és figyelmeztetést nyerjen, mit igért mindegyik a keresztségben, de veszedelem esetén nem kell késlekedni.[65])

1550 körül a poprádvölgyi esperesség IX. és az V. szab. kir. város X. cikkében találunk rendelkezést a keresztségről. Az első szerint a csecsemőket mindig nyilvánosan a templomban és népes gyülekezet jelenlétében, ünnepélyes szertartással kell megkeresztelni, azért állították fel a keresztelő medencét a templomban, így tehát ezt a régi kegyes szokást fenn kell tartani, kivéve a szükség esetét. Ugyanazt mondja majdnem szóról-szóra az V. szab. kir. városi X. cikk azzal a hozzáadással, hogy kárhoztatja az anabaptistákat és Servetusokat s hozzáteszi, hogy a csecsemők keresztelésére legmegfelelőbb a vasárnap, hogy az egész gyülekezet bizonyíthassa a csecsemőknek a hívők közé való felvételét és hogy mindenkit figyelmeztessenek a gyülekezetben, mit fogadtak egyesek a keresztségben, de veszedelem esetén nem kell késlekedni.[66])

Az V. szab. kir. város 1560. évi kisszebeni zsinata 9. cikkében kimondja a keresztségről, hogy ... ezt a szertartást kegyes imádságok alkalmazásával vallásosan végezzük és kárhoztatjuk az anabaptistákat és mindazokat, akik erről a komoly és szent szertartásról gonoszul vélekednek és beszélnek, amint azt példák tanítják; a gyógyítható anabaptistákat revokálásra kényszerítettük, a gyógyíthatatlanokat pedig mezőinkről és határainkból kivetettük.[67])

A VII. kir. szab. bányaváros 1569. évi zsinata is foglalkozott a keresztséggel. VII. cikkében azt mondja, hogy a keresztséget Luther Kiskátéjának előírása szerint az exorcizmussal és az alba (mit dem Kleide des Chorrocks) papi ruhában kell végrehajtani.[68])

A XXIV szepesi város 1573-ból eredő hitvallása a keresztségről azt mondja, hogy a szentséget kegyes imádságok elmondásával szolgáltatják ki, kárhoztatják az anabaptistákat és mindazokat, akik erről a szentségről gonoszul vélekednek és beszélnek,

[65]) Wächter i. m. 7—9. l.
[66]) Egyhtört. adattár VII. 3. l. 16. l.
[67]) Hist. Eccl. Aug. conf in Hung. 295-298 l.
[68]) Ribini i. m. I. 511. l.

amint a példák bizonyítják, a továbiakban ismétlik az 1560. évi kisszebeni zsinat határozatát.[69])

A VII. bányaváros 1580. zsinata IV. cikkében kimondja, hogy ezentul a keresztség a templomban, ne a templom és a csarnok előtt, mint eddig történt, menjen végbe.[70])

A trencséni 1588. évi zsinat XIV. capituluma így intézkedik a keresztség formájáról és a keresztszülőkről: A keresztségnél a wittenbergi egyház formáját fogadjuk el minden hozzátartozó megjegyzéssel. A kezesek — vagy keresztszülőknek legyen meg a kellő koruk, legyenek kegyesek, akik imádságaikkal a csecsemők számára Istentől hitet és a Szentlélek egyéb ajándékait érhetik el. Akiknek bűnös cselekedeteik pedig nyilvánvalók és megátalkodottak, amilyenek a bálványimádók, gyilkosok uzsorások, latrok, részegesek, tolvajok, rágalmazók, azokról kijelentjük, hogy őket komasághoz — amint hívják — nem szabad engedni.[71])

A murányi 1585. évi artikulusok VIII. pontja a keresztségre vonatkozólag ezt parancsolja: Ha Isten valamely házaspárt gyermekkel áld meg, az apa maga tisztességesen kérje fel a lelkészt a keresztelés elvégzésére. Hasonlóképen a keresztszülőket is az apa kérje fel, asszonyt, még bábát se küldjön hozzájuk. Ha megtörténnék, hogy a gyermek atyja nem lenne otthon, akkor ezt helyette valaki a barátjai, vagy szomszédai közül tegye meg, hogy a gyermek másod, vagy harmad napig kereszteletlenül ne maradjon otthon. A komák és komaasszonyok legyenek józanok. Ez is történjék minden felesleges dolog és botránkozás nélkül.[72])

Az 1603. évi murányi zsinat III. Capitulumában szól a keresztségről. A csecsemőket a szükég esetét kivéve a templomban kell keresztelni s a keresztelést a lakoma vagy keresztszülők máshol való elfoglaltsága miatt nem kell halogatni. Pogányokból jövőket nem kell megkeresztelni, míg a kátéból nem tanulták meg a keresztyén tudomány összegét és hitükről maguk nem tudnak bizonyságot tenni. Cigányok gyermekeit senki se keresztelje, csak ha a csecsemő a paróchiája területén született és ha a cigány apa a káté ismeretével bizonyságot tesz, hegy a keresztyénség előtte nem ismeretlen. A keresztelés formulája a fraternitásban azonos, de bizonyos időben mindenki mutassa be a saját formuláját, melyet használ, - a zsinaton. A keresztelő medencéhez sem pásztor, sem keresztszülő ittasan ne járúljon. istenkáromlókat, nyilvános bűnösöket, esküszegőket, és akik a katechizmust nem akarják tanulni, távol kell tartani. A keresztszülőket figyelmeztetni kell, hogy a keresztelt csecsemő szüleinek halála esetére ők tartoznak azok helyét elfoglalni. Az apa maga személyesen és nem a bába, vagy öreg asszony, kérje a keresztelést a gyülekezet lelkészétől. Hasonlóképen a komákat és a komaaszonyokat is maga

[69]) Ribini i. m. I. 231—235 l.

[70]) Ribini i. m. I. 524. l.

[71]) Egyhtört. adattár VII. 29. l.

[72]) Pameti Jelšavské a Mur. 130. l.

az apa hívja meg. Az apa távollétében tegye azt valamelyik rokon.[73])

A rózsahegyi zsinat XIII. cikkében a keresztséget így szabályozza: A keresztelés körül is különféle szertartások vannak, éppen azért eltörlendő, ha valahol megvolt, az ördögüzés (exorcismus), a gyermekek a pap, vagy koma által karra vétele; két párnál több komának és komaasszonynak meghívása és alkalmazása, mint nyereségvágy oka és ezen komáknak és komaasszonyoknak a gyermek fejére való kézrátétele, a gyermekek családi neveinél, az egyházaknál kevésbbé ismerős idegeneknél egynél több névnek adása, a csecsemőknek megkereszteltetésök előtt a templomba nem bocsátása és más ilyenek, ha eddig szokásban voltak.

Megtartandók azonban a következő szokások és szertartások: a csecsemő, ahol lehet, azonnal a keresztelő medencéhez vitessék, ahol pedig nincs keresztelő medence, ott az oltár elé, a pap vegye fel az albát, bocsásson előre intést ezen szent cselekvény szükségességéről és szokásáról, intelmet adván a komáknak és komaasszonyoknak kötelességeikről. Olvastassék el hangosan és világosan az egész apostoli hitvallás, neveztessék meg a csecsemő és kereszteltessék meg a víznek homlokára való háromszori ráöntése és a keresztjelnek alkalmazása által. A csecsemők, hacsak nem gyengék, vagy távoliak, a templomba vitessenek s ott, nem otthon kereszteltessenek. Az offertorium az szabad legyen. Ha pedig nem tisztességes ágyból származott gyermeket hoznak keresztelésre, hivassanak oda ifjak és leányok, hogy őrizkedjenek a tilalmas együttéléstől, ezt azon esetben is kell tenni, ha szörnyszülöttek, vagy a természet által bármi módon megbélyegzett gyermekek születnek. A gyermekágyas nők ne avattassanak be előbb, csak ha egészen felgyógyultak, de a fekvésnek bizonyos ideje ne határoztassék meg ridegen.[74])

A pesti zsinat 16. kánona szerint a lelkészek a csecsemőket mindjárt az első időben kereszteljék meg és akik ezt a szentséget halogatják, a helyi egyházi közgyűlés intse meg, sőt az egyházi felsőség cenzurázza meg őket. A 17. kánon kötelezi a lelkészt, hogy a kitett csecsemőt, akiről nem lehet tudni, meg van-e keresztelve, minden feltétel nélkül keresztelje meg. A 18. kánon a keresztszülők számát szabja meg: legalább kettőnek, t. i. férfiunak és asszonynak, legfeljebb négynek kell, illetve szabad lenni, de ezek tisztességesek legyenek. Nem konfirmáltak nem lehetnek keresztszülők.[75])

Aránylag még a legtöbb liturgiai elem van a rózsahegyi zsinat végzésében, de törvénytelen és torz-szülöttek keresztelése esetére ifjak és leányok odahívására vonatkozó rendelkezése minden paedagogiai érzéket nélkülöz.

---

[73]) Egyhtört. adattár VII. 110. l. [74]) Zsilinszky i. m. 69—70 l.

[75]) Szeberényi i. m. 240. l.

2. Az úrvacsora.

a) A gyónás.

Az 1546. évi eperjesi zsinat 12. 13. cikke a gyónásra és úrvacsorára vonatkozólag meghagyja, hogy ritusszerű vizsgálat nélkül senkit sem szabad az úrvacsorához bocsátani, az úrvacsorát pedig a wittenbergi egyház rendelkezése szerint kell kiszolgáltatni.[76])

Az V. szab. kir. város 1549-ből való hitvallása a „Confessio Pentapolitana" 11. cikke a gyónásról így tanít: a magángyónást három okból megtartjuk. Először, hogy a tudatlanokat vizsgáljuk, másodszor, hogy azok, akiknek különleges lelkiismereti zavaraik vannak, az Isten igéjéből különleges vigasztalást kívánjanak, harmadszor, hogy egyeseknek személyenkint osztogassuk a feloldozást.[77])

Az 1560. évi kisszebeni zsinat 11. cikke az elején ismétli a Confessio Pentapolitanának a gyónásra vonatkozó tanítását, majd elveti a bűnök felsorolását, mert ez lehetetlen és mert nem a bűnök elszámolása, hanem az isteni kegyelem és Krisztus érdeme eszközli a bűnbocsánatot, melyekért az evangélium minden bűnbánónak bocsánatot hirdet. Inkább inteni kell a népet bűnbánatra és az evangéliomnak hittel való elfogadására, mint a bűnök lehetetlen és szükségtelen elsorolására, hogy a lelkiismeretet békóba ne verjük.[78])

A VII. bányaváros 1569. évi zsinatának III. cikke kimondja, hogy a közgyónást megszüntetik s elrendelik a magángyónást, hogy a durva és együgyű népet vizsgáztassák és oktassák, azután a terhelt lelkiismeret miatt. Senkit se bocsássanak úrvacsorához, csak aki vallja, hogy Jézus Krisztus valódi testét fogja élvezni.[79])

A XXIV. szepesi város 1573-ból eredő hitvallása a gyónásról ugyanazt vallja, amit az előző zsinatok határoztak: a magángyónást ez is három okból tartja fenn: hogy vizsgáljanak és tanítsanak, vigasztaljanak és az egyeseknek személyenkint adják a feloldozást. A bűnbánatnál pedig három dolgot követel: töredelmet, hitet és jócselekedeteket, ezek a bűnbánat gyümölcsei.[80])

A VII. bányaváros 1577. évi zsinatának IV. cikke szerint a közgyónást ők is eltörlik, mivel Németországban sem tartják már sehol. Elrendelik, a magángyónást, de nem úgy, mint a pápásoknál, ahol az embereket kényszerítették, hogy bűneiket elsorolják, hanem az legyen a lelkész barátságos beszélgetése hívével, hogy az egyszerű népet vizsgáztassák és oktassák, hogy úrvacsorához annál előkészültebben járuljon. Aztán a terhelt lelkiismeret kedvéért, hogy vigasztalás után epedjen és olyat nyerjen és a magán oldozás okából, hogy minden egyesnek hirdessék bűnei bocsánatát Krisztus szavai szerint: „Fiam, bízzál, megbocsáttattak a

[76]) Ribini i. m. I. 67—70. l.
[77]) Wächter i. m. 11. l.
[78]) Hrit Eccl. Ev. conf. in Hung. 295-298. l.
[79]) Ribini i. m. I. 510. l.

te bűneid". Az egyház szolgái legyenek tekintettel saját lelkiismeretükre, hogy idegen vétkek részeseivé ne legyenek, ami bekövetkezik, ha a hallgatók méltatlanul járulnak az úrvacsorához, mert nem oktatták ki azokat.[81])

Ugyancsak a VII. bányaváros 1580. évi zsinata is foglalkozott a gyónással s I. cikkében elrendelte, hogy a magánfeloldozást, vagy fülbegyónást a VII. bányaváros minden egyházában minden prédikátor és egyházi szolga szorgalmasan tartsa meg sokféle haszna miatt, mely belőle következik, az általánosan elterjedt pápás gyónást pedig el kell törülni, amint az 1557-ben határozatba is ment.[82])

Az ugyanazon évi (1580) trencséni zsinat II. capituluma úgy rendelkezik, hogy a lelkészek a szombat esti, vagy vasárnap reggeli könyörgések után hallgassák ki a gyónókat és nagyon gondoskodjanak arról, hogy a magángyónás és feloldozás újra szokásba jöjjön, nem az a pápás kényszerített és elkülönített helyen szokásos, mely az összes bűnök elsorolását követeli, ami lehetetlen a 18. Zsoltár szerint: A vétkeket ki számlálhatja el? Titkos bűneimtől tisztíts meg stb. De a gyónás legyen önkéntes, nem hogy elárulja magát az ember, de ahol tanácsra, vigasztalásra van szükség, a gyónó ne restelje bevallani és feloldozást kérni. A lelkészek pedig a gyónókat neveljék bűnbánatra, töredelemre, hitre és új engedelmességre, dorgálják meg magánosan a vétkezőket és akik bűnbánatot tartanak és megigérik, hogy amit megutáltak, ahhoz nem térnek vissza, oldozzák fel őket kézrátétellel magánosan, vagy ha sokan gyülnek össze, általában.[83])

A fenti határozatokból kivált két dolog tűnik ki: hogy az általános gyónásról eleink visszatértek a személyesre s hogy a trencséni egyházakban a gyónást a szombat esti, és vasárnap reggeli könyörgés után végezték s így a főistentistentiszteletre csak az úrvacsora kiosztása maradt.

b) Az úrvacsora szertartása.

A trencséni 1580. évi zsinat X. capituluma az offertoriumot azzal az indokolással veti el, hogy bálványimádásra és utálatosságra ad alkalmat s hivatkozik Lutherre.[84])

Az 1590-ből való murányi VII. cikk, valamint az 1591. évi csetneki zsinat ugyancsak VII. cikke tiltja az úrvacsora ünneplését, ha nincsennek communicansok, mondván: „Missa sine communicantibus non celebretur." Ugyanezt mondja az 1603. évi murányi zsinat III. capitulumának 10. pontja s hozzáteszi, hogy más, mint köznyelven nem szabad végezni, hogy a jelenlevők megértsék. A 11. pont pedig tiltja, hogy az ostyát a pap a feje fölé emelje, vagy arccal a nép felé fordulva annak mutassa, a mise canonát pedig hagyja el. A csetneki 1591. zsinat VI. és VIII.

[80]) Ribini i. m. I. 231—235. l.
[81]) Klein Nachrichten II. 140. l.
[82]) Ribini i. m. I. 523. l.
[83]) Egyhtört. Adattár VII. 26. l.
[84]) Egyhtört. adattár VII. 28. l.

cikke ezenkívül az úrvacsorai kenyér minőségét is meghatározza: legyen kovásztalan, nem közönséges, se kettős.[85])

Az úrvacsorához való előkészülésről a trencséni 1580. évi zsinat III., annak élvezéséről, a XI. capituluma szól. Az első szerint a lelkészek tanítsák ki az úrvacsorázókat a szentség méltó, vagy méltatlan élvezéséről, az úrvacsoráról: mit nyernek a láthatókban, az elemekben? T. i. Krisztus Urunk valódi testét és vérét. Szintúgy, mi a haszna és célja a szentségnek? Kérdezzék ki, tudják-e az Úr imáját és az aposti hitvallást, Isten tíz parancsolatját; tudják-e emlékezetből elmondani a szerzési igéket, hiszik e, hogy valódi testet és vért élveznek, nemcsak lelkileg ami csak a kegyeseket illeti, de szájjal is, vagy lényegileg ítéletre, amint a boldog Pál bizonyitja? Szintúgy hiszik-e, hogy Isten fia értük szenvedett, meghalt stb. és vajjon igérik-e, hogy életüket meg akarják javítani? A feloldozás formáját az Agendából kell kikeresni. A második parancsolja, hogy a prédikáció után elő kell készíteni a szokásos és használt szertartással a kenyeret és a bort a megáldáshoz, de vizet nem kell a borhoz keverni. A kenyér és bor előkészítése után praefatiot, vagy az Úr imáját kell elmondani köznyelven. Ezután ugyanazon a nyelven az oltár felé fordúlva kell a szerzési igéket énekelni, felmutatásnak nem kell lenni, mert botránkozás oka lehet és ebben a tekintetben nem akarnak a megreformált egyházaktól véleményben eltérni. Midőn minden egyébben meg van a kölcsönös egyetértés, ne adassék ok szakadásra és ne eltérő szertartás miatt. Az együgyűek ne botránkoztassanak meg, ne is adassék nekik alkalom olyan taglejtésre azzal a látszattal is, mintha kísértenék, mit vélnek elegendőnek, ha látják is, mikor évenkint alig egyszer élvezik, de akarják, hogy a rendelés igéit tisztelettel hallgassák és állva, vagy térdet hajtva járuljanak az úrvacsorához. A megáldás után a Sanctus stb. éneklendő. Azután történjék a lelkész élvezése a néppel. Azalatt énekeljék, vagy mondják az Agnus Dei-t, amint az Agendában található. Végül hálaadás mondandó a szokásos áldással Num. 6. szerint. Az Úr áldjon meg és őrizzen meg titeket. Világosítsa meg az ő orcáját rajtatok és könyörüljön rajtatok. Fordítsa az Úr az ő orcáját ti reátok és adjon nektek békességet stb.[86])

Az úrvacsora élvezésének sorrendjéről a VII. bányaváros 1577. évi zsinatának VII. és 1580. éveinek II. cikke úgy szól, hogy előbb a férfiak a fiaikkal, azután a hajadonok és asszonyok járuljanak az oltárhoz. A lelkészek ügyeljenek a communicansok számára, hogy az ostyával és kehellyel tudjanak igazodni és azokért közbe imát mondjanak. Az úrvacsorázók pedig várják be a hálaadást és az áldást. Az 1580. évi II. cikk hang-

---

[85]) Egyhtört- adattárII. évf. 16 l. Bartholomaides i. m. 211. l. Egyhtört. adattár VII. 111. l. Sörös i. m. 311, l. Mikulik i. m. 30, 70. l.

[86]) Egyhtört. adattár VII. 26, 28 l.

súlyozza az úrvacsora élvezésénél a keresztyén rendet és az 1577. évi határozatra hivatkozik.[87])

Az 1560. évi kisszebeni zsinat 10. cikkében az úrvacsoráról így tanít: ... Mindenkinek egy úrvacsorát, vagy misét (amint hívják) bármely ünnepnapon egyeseknek, vagy többeknek, akik a pap előtt hitükről számot adva, életük megjavítását igérik és vigasztalást, feloldozást és hitük megerősítését kivánják, a tiszteletreméltó szentség élvezését nyujtjuk. Chrysost. Hom. 19. Van dolog, amelyben a pap nem különbözik a hívőtől, hogy mikor a tiszteletreméltó misztériumokat élvezni kell, azokban mindnyájan hasonlóképen részesedjünk, méltóknak tartjuk magunkat, nem mint a régi törvény alatt, az egyik részt a pap ette meg, a másikat pedig a nép és a nép nem részesülhetett abban, amiben a pap részesült, de most nincs úgy, hanem mindenkinek egy testet adnak elébe és egy kelyhet. Hogy ez volt az egyházban a szokás, tanítják a régen tartott istentiszteletek. Két szín alatt nyujtja a testet és vért, hogy kettős lényeggel táplálja az embert. Nem szabad tehát az úrvacsorát a népnek csak egy szín alatt kiszolgáltatni.[88])

A XXIV. szepesi város 1573. hitvallása az úrvacsoráról majdnem ugyanazt vallja, amit az 1560. évi kisszebeni zsinat. Hivatkozik arra, hogy a régi egyházban két szín alatt szolgáltatták ki, mint azt régi énekek bizonyítják és hangsúlyozza, hogy a használt énekeken kívül népnyelvű kegyes énekeket kell énekelni, amelyek hitet és egyéb lelki istentiszteletet ébresszenek az emberekben.[89])

Az 1585. évi murányi cikkek közül a III. ezt mondja az úrvacsoráról: A tiszteletreméltó oltári szentséghez, vagyis az Úr Jézus Krisztus vacsorájához mindenki minél gyakrabban járuljon és ne halogassa csak valamely évi ünnepre és bizonyos időre, mint pl. karácsonyra, húsvétre, vagy pünkösdre, vagy egy évre, öregkorra, betegségre vagy halálra, mert — mivel gyakran és sokat vétkezünk — azért azt a tiszteletreméltó oltári szentséget az ő szenvedésének emlékére és bűneink bocsánatának jobb bizonyosságáért élveznünk kell.[90])

A rózsahegyi zsinat X. cikke az úrvacsora kiszolgáltatását így rendeli: Az úrvacsorának nyilvános kiszolgáltatása körül az Isten igéjének hirdetője albát használjon és ahol a nép sokasága nem engedi meg, hogy a feloldás egyhuzamban a communioval történjék, ott az előleges gyónóknak adassék ki a feloldás a második harangozás után a beszéd előtt, maga a szentség pedig a népnek a templomból való kimenetele után (akik t. i. a szentséggel élni nem akarnak) bevett szokás szerint énekkel s a keresztjel használatával, de az ostya és a kehely emelése nélkül s minden taglejtés és csendes halk ima nélkül az Úr imájának és

[87]) Klein: Nachrichten I. 141. l.
[88]) Hist. Eccl. Ev. Aug. Conf. in Hung. 295—298. l.
[89]) Ribini i. m. I. 231—235. l.
[90]) Pameti Jelš. a Mur. 128. l.

a szerzési igék recitálása által megszentelve és a chorus válaszának hozzájárulásával szolgáltassék ki a gyónónak. Megtartassék azonban nemcsak a nyilvános és általános gyónás és nemcsak az az egyenlőség, mely az Agendában foglaltatik, a bűnök beismerése és fájlalása, az élet megjobbítása és a Krisztusban való hit kérdésében, hanem amennyire a nép sokasága megengedi, az egyenkinti gyónás is behozassék az Ágostai Hitvallás értelmében, leginkább azokra való tekintetből, akik vagy először járulnak az Úr asztalához, vagy mint együgyű és tanulatlan emberek a szent úrvacsorához nem látszanak eléggé előkészülve. Azután a kézrátétel által történt feloldás idején, a térdeplőknek adassék a személyenkinti feloldás és az Úr szent vacsorája a pásztor kezéből. Szabad lesz azonban ott, ahol több lelkész van, egyazon időben többeknek szolgáltatni ki. Mindazonáltal önmagoknak a lelkészek, (mivel nem oldhatják fel magokat) nem szolgáltatják ki az úrvacsorát. Az úrvacsora alkalmával tartatni szokott offertorium ezután is szabad lesz, de annak mindjárt közvetlenül a feloldás után kell megtörténnie, mely a kézrátétel által történik, nehogy valaki úrvacsora elfogadásakor legyen kénytelen pénzt keresni az offertoriumra, vagy pediglen lelke a szent áhitattól elvonassék. Sőt a nép kitanitandó lesz arra, hogy nem szégyen, annál kevésbbé bűn, ha valaki mint szegény elmulasztja az offertoriumot. És minthogy az Úr szent vacsorájának elemeit a beszentelés után semmiképen sem kell profanálni, a lelkészek ügyeljenek arra, hogy bizonyosságot szervezvén magoknak a gyónók számáról (mit a feloldozás és offertorium szedés közben az egyházfi megfigyelhet), csak annyi szenteltessék be, amennyit a gyónók száma kiván. Ez alkalommal eltöröltetik az eperjesi visszaélés, mely szerint a szent communio szigoruan csak a parochialis templomhoz köttetett, sőt a communio szabadsága bármely nyelvű templomnak szabadon hagyassék.[91])

A pesti zsinat 19. kánona szerint a lelkész akár a saját híveit, akár idegeneket és utasokat saját felelősségére ne utasítson el az úrvacsorától, hanem ha valakiket méltatlanoknak tart, azokat az esperességnek jelentse és annak ítéletéhez alkalmazkodjék. A 20. kánon tiltja, hogy a lelkész akár egészségesre, akár betegre annak akarata ellenére az úrvacsora vételét erőszakolja, de az azt megvetők visszahívására más derék emberek munkáját is használja fel. A 21. kánon kívánja, hogy a konfirmandusokat meghatározott időben a keresztyén tanításban szorgalmasan oktassa és csak ha a liturgiában meghatározott formula szerint megvizsgálta és (hitökben) megerősítette, bocsássa az Úr szent vacsorájához. A 22. kánon lelkére köti a lelkésznek, hogy ragályos betegeknek és kárhoztatott bűnösöknek külön szolgáltassa ki az úrvacsorát.[92])

---

[91]) Zsilinszky i. m. 66—67 l.

[92]) Szeberényi i. m. 240—241. l.

Figyelemre méltó, amit a zsinatok egyes részletkérdésekre vonatkozólag határoztak. Pl. az offertorium (felajánlás) elvetése, a magános, illetve a communicans nélküli úrvacsora ünneplésének a tilalma, az úrvacsorai kenyér meghatározása, a gyónóknak a vizsgáztatása, valamint az 1580. évi trencséni zsinatnak az a rendelkezése, hogy a lelkész együtt élvezze az úrvacsorát a néppel.

A rózsahegyi zsinatnak az úrvacsorára vonatkozó határozatai még igyekszenek megtartani a régiböl, amit lehet, de már látszik rajtok az új hatás; több dologban közvetítenek, pl. a feloldozásnál, a gyónásnál: a közgyónást megtartják, de a magángyónást is hangsulyozzák. A sumptiót és az eperjesi visszaélést azonban a zsinat határozottan eltiltja.

A pesti zsinat idevonatkozó határozataiban nincs liturgiai elem, de figyelemre méltó a konfirmációi tanítás elrendelése.

IV. Egyházi cselekmények. (Functiók).

Ide sorozhatók: az esketés, az avatások és a temetés.

1. Az esketés, vagy házasságkötés.

Az 1540. évi sárosi szabályzat XI—XIII. pontja a házasságkötést így szabályozza: A házasulandók a kötés előtt magángyónáshoz és úrvacsorához járuljanak. A gyónásnál vizsgázzanak a káté egyes részeiből, hogy gyermekeiket kegyességben tudják nevelni, mert így terjed az Isten országa. A házasulandók 14 nappal a kötés előtt hirdetendők, vagyis három egymásután következő vasárnapon részint a sulyos akadályok és titkos tévedések miatt. A házasságot nyilvánosan a templomban ünnepélyes szertartással kell kegyes és keresztyén esküvel kötni. A lakomán kerülni kell a szemérmetlen táncokat és minden könnyelműsködést.[93])

A XXIV. szepesi város 1573. évi hitvallása a házasságról ezt mondja: A házasságról azt tanítják, hogy Isten rendelése és hogy Krisztus senkit sem kötelez nőtlenségre, azért tanítják, hogy a papok nősülhetnek, aminthogy a régi egyházban voltak is házas papok. Ez a hitvallás csak ismétli, amit előző zsinatok és hitvallások erre nézve elfogadtak.[94])

Az V. szab. kir. város és a felsőpoprádvölgyi fraternitás 1550. évi zsinatai, követelik az esketés előtt az úrvacsora vételét, a VII. bányaváros 1569. évi zsinata pedig utána az avatást. Különben leginkább hangsúlyozzák a házasulandók többszöri kihirdetését.[95])

A murányi 1585. évi cikkek VI. és VII. pontja szintén beszél a házasságról s az első azt mondja, hogy olyan személyek,

---

[93]) Wächter i. m. 7—9. l.
[94]) Ribini i. m. I. 231—233. l.
[95]) Egyhtört. adattár VII. 3. l., 16—17 l.

akik házasságra lépni óhajtanak, két héttel a nász előtt a templomban kihirdetendők, a hirdetés után való vasárnapon járuljanak gyónáshoz és úrvacsorához rokonaikkal együtt és pedig más okon kívül leginkább azért, hogy valamiképen Isten méltó rendeléséből ez az örömük és vigasságuk ne változzék legnagyobb bánatukra. A VII. pont rendeli, hogy a házasság megerősítése, vagyis az esküvő nem halasztandó estére, vagy éjszakára, mikor a nap lement és az emberek megittasodtak, de azt józan állapotban és mindjárt a reggeli órában kell elvégezni.[96])

Ugyanezt követeli az 1603. évi murányi zsinat VI. capitulumában.[97])

A semptei zsinat (1622) 17. cikkében a házasságot illetőleg kimondja, hogy a kötések ne magánházakban, hanem a templomban történjenek, előbb azonban a házasulókat a nép előtt ki kell hirdetni, s tekintettel kell lenni az időre ís, hogy adventben, vagy bőjtben senki se áldjon meg házasságot, se menyegzőt tartani ne engedjen, hacsak fontos ok mást nem tanácsol.[98])

A rózsahegyi zsinat XIV. cikke a házasságról így intézkedik: A házassági ügyekben tartassék meg az egybekelőknek háromszori kihirdetése, kivéve a szükségnek különös eseteit. Ahol pedig előkelő nemes családok lépnek házasságra, ámbár e nélkül is vannak az országnak szigorú törvényei, melyek vagyonvesztés büntetése alatt tiltják az erkölcstelen házasságokat, mégis az ilyen családokról, melyek ajánlani akarják magokat a közimának, nem ugyan hirdetés alakjában, mintegy gyanúsítólag történjék említés, hanem imádkozni kell házasságuk sikeréért egyszer, vagy ha valaki kívánja, kétszer is. Komaság nem akadályozhatja meg a házasságot. Akik a templomban esküsznek (és a szükség esetét kivéve, mindenkinek ott kell esküdnie), azok lépjenek az oltár elé és ott a pap által szokásos szertartások mellett, jelesül az albának felvétele és a házasság lényegéről a Szentírás alapján szóló rövid beszéd előbocsátása, a netán szokásban volt profán és illetlen mesék és történetek elhagyása mellett és a gyűrűknek kicserélése nélkül (aminek előbb a jegybenjárás idején kell megtörténnie) összeadassanak és megeskettéssenek. A nem nemes személyek pedig az esti könyörgés után semmiképen se bocsáttassanak esketésre különféle közbenjött okoknál fogva. És ámbár a házasság maga és a menyegző magokban véve szent dolgok, de mivel nagy készületeik és egyéb járulékaik által a vasárnapi istentiszteletet akadályozzák s lakodalmakon történni szokott dolgok magát az istennek szentelt vasárnapot is profanálják, azért ezen a napon ezután nem tartandók, hanem a menyegző kezdődjék szerdán azzal a kijelentéssel, hogy oly esetekben, ahol ágostai hitvallásu evangélikusok más vallásuakkal vegyest laknak, ennek megtartása rábeszéléssel és ne erőszakkal történjék.

[96]) Pameti Jelš. a Mur. 129. l.
[97]) Egyhtört. Adattár VII. 112—113. l.
[98]) Sempton. Consist. Leges (kézirat).

Tánc és zene mint botrányos dolgok a temetőkben és parochiák közelében semmikép se engedtessenek meg.[99])

A pesti zsinat 23. kánona kimondja, hogy helvét hitvallásu jegyeseket, kik a lelkész parochiájában élnek és hirdettetni, valamint esküdni ott kivánnak, eskessen meg, viszont ezt tegye a református lelkész.[100])

A két utóbbi zsinat rendelkezései között legfeljebb az esketési beszéd és az eskü elrendelése a liturgiai elem.

2. Az avatások.

A sárosi artikulusok (1540) XXIII. pontja az avatásokról ezt mondja: Az új asszonyok és egyházkelők avatása ne legyen babonás, hanem kegyes és illő. Az új asszonyt inteni kell, legyen istenfélő, szorgalmas családanya; közös imát mondjanak, hogy Isten az új házasokat áldja meg. Az egyházkelőt szintén inteni kell, adjon hálát, hogy Isten megtartotta a szülés alatt s gyermekkel áldotta meg. Intsék, hogy gyermekét Isten félelmében nevelje, végül nyilvános könyörgést mondjanak, hogy Isten igazgassa és oltalmazza a szülőket.[101])

A VII bányaváros 1580. évi körmöci zsinata „De introductione" címen így rendelkezik:

Ezentúl a keresztség, az új asszony és az egyházkelő asszony avatása ne a templom és a csarnok előtt, amint eddig történt, hanem a templomban menjen végbe, mintha az új asszony és a gyermekágyas nem volna méltó arra, hogy a templomba bemehessen, csak ha előbb bizonyos imádság és arra előírt szavakkal alkalmasnak mondották ki. Mivel hivatásukat teljesítik, és állapotukban megmaradnak, Isten előtt éppen olyan kedvesek, mint mások és a pap bevezetése nélkül is képesítve vannak arra, hogy a templomba bemenjenek, az imádságot pedig a templomban több áhítattal lehet felettük elmondani.[102])

3. A temetés.

Az V. szab. kir. város 1546. évi eperjesi zsinatának 11. cikke a temetésekre nézve kimondja, hogy a halottak temetése tisztességes pompával és kegyes énekkel, végül rövid, a feltámadásról szóló intelemmel végezendő.[103])

A trencséni 1580. évi zsinat XXIII. fejezete a temetésről így intézkedik: a halottak teste, kivált a kegyeseké a jövendő feltámadás okából tisztességesen eltemetendő. Ahol iskolamesterek vannak, a lelkész az iskolásokkal menjen a temetésre és valamit énekeljenek a ház előtt a halott köznyelvén, még pedig vigasztalásul, tanításúl és épülésül a körülállóknak, vagy a halott

[99]) Zsilinsky i. m. 70. l.
[100]) Szeberényi i. m. 241. l.
[101]) Wächter i. m. 7—9. l.
[102]) Ribini i. m. I. 524. l.
[103]) Ribini i. m. I. 67—70 l.

barátainak. A lelkész olvasson fel szentírási helyeket, amelyek leginkább illenek akkor az alkalomhoz, amilyenek I. Kor. 15. r. Most pedig feltámadt Krisztus a halottakból stb., vagy Fil. 3. r. A mi hazánk a mennyben van..., amint az Agendában található. Menet közben énekeket kell énekelni. A temetőn a lelkész szentírási hely alapján mondjon rövid beszédet a halálról és minden bajról, a hitről és a Krisztusért elnyerendő örök élet reményéről. De senki ne merjen a halottért misézni, mivel az úrvacsorája nem élőkért és holtakért szóló áldozat, nem is lehet idegennek munkája által a Krisztus érdemét beszámítani, de az egyesek hitükkel sajátitják el Krisztus érdemét. Siketnek szól tehát a mese, ahol a Krisztus haláláról ilyen istenkáromló misét énekelnek a halottért, aki sem az áldozó papot nem hallgatja, sem az Úr testét és vérét nem élvezheti, de ha a halott barátai tehetik, vegyék fel akkor az úrvacsorát, a lelkész pedig használja az Agendában leírt formulát.[104])

A murányi 1603. évi zsinat IV. Capitulumának 9. pontja szerint a temetés legyen kegyes. Harangszóval, énekkel, tisztességes pompával történjék. Istentelenektől az egyház, nem egyedül a pap tagadja meg a tisztességes temetést. Mértéketlen sírás, vagy inkább üvöltözés a temetésnél kerülendő.[105])

Az V. szab. kir. város 1656. évi eperjesi zsinatának határozata alapján Kisszeben városának tanácsa a helyi papsággal egyetértve így szabályozta a temetések ügyét: Kétféle temetést állapított meg, generálisat és speciálisat, általánosat és különlegeset. A különlegesre egy haranggal, az általánosra valamennyivel adtak jelt. Az általános a rangelső pap kötelessége volt s erre a nagyobb harang szavával hívták őt fel, a különlegeset a németek igehirdetője (concionator) végezte s erre a kisebb harang szava hívta fel. Amazt a teljes iskolai ifjúság, emezt csak az alsóbb osztályok vezették. Ünnepélyes temetésen két beszéd hangzott el: a panegyricus, szabad ég alatt, a gyászháznál, a másik pedig, melyet tulajdonképeni temetési beszédnek mondottak, a szószékről vagy a németek nagyobb, vagy a szlovákok kisebb templomában, tekintettel mindig a halottra, aki fölött, ha szlovák volt, a panegyricust németül, a temetési beszédet a kisebb templomban szószékről szlovákul mondották. Német halottnál a panegyricust szabad ég alatt szlovákul, a temetési beszédet pedig a német templomban németül tartották meg. Vajjon ornátusban, amint mondják, — albában, vagy stólával vezették-e a papok a temetési menetet?, annak nincs nyoma, amit azonban alig tartottak meg, mivel hasonló szokásokat egyházainkból már régen kiküszöböltek, — írja Wächter Dániel idevonatkozó művében.[106])

Az üldözések idején a temetkezési gyakorlat is módosúlhatott, amint ezt Pomarius Sámuel eperjesi kollégiumi rektor Je-

[104]) Egyhtört. adattár VII. 32 l.

[105]) Egyhtört. adattár VII. 111. l.

[106]) Wächter i. m. 30. l.

rémiás nevü fiacskájának 1672 augusztusában lefolyt temetése bizonyítja. A fiúcskát nem az eddigi gyakorlat szerint temették, tudniillik a gyászháztól nem vitték a temetkező helyre, hanem — mivel az evangélikusoktól megelőzőleg a templomokkal együtt a temetőt is elvették, — káposztás kertben hantolták el, azután visszatértek a városba, ahol Sartorius János rangelső pap az árúházban (im Kauffhauss) temetési beszédet mondott, a gyászháznál pedig Müller másodlelkész tartott búcsúztatót.[107])

A rózsahegyi zsinatra kiküldött lelkészeknek és világiaknak a VI. szab. kir. város a temetések ügyében azt az utasítást adta, követeljék, hogy a temetéseknél a lelkészek kerüljék a róm. katholikusoknál használt ceremoniákat, ne gyujtassanak gyertyát, ne dicsérjék módfelett az olyan halottakat, akik nem érdemelték, szintúgy követeljék a temetési offertoriumok megszüntetését, és a vasárnapi temetés tilalmát.[108])

A rózsahegyi zsinat a temetésről ezt mondja: A temetésnél is vannak bizonyos eltérések és botrányok s azért eltöröltetnek azok az offertoriumok, melyek ily alkalmakkor az oltár körül menve adatni szoktak. Megszüntettetnek az éjjeli temetések, a halottak lábánál és fejénél állíttatni szokott viaszgyertyák, a halottas háznál énekeltetni szokott lectiók, az iskolás gyermekek által néhol előlvitetni szokott keresztek, az albának a papok által való felvétele, a halotti toroknál való felesleges kicsapongások, a holtaknak túlságos dicsérete, a latin énekek és mindaz, ami a szerkesztendő Agendán kívül valahol szokásban volt. Jelesül, ha valahol a holtak nevében a sérelmekért való bocsánatkérés volt szokásban. Ellenben megtartatnak csupán a temetés szomorúságához mért éneklés és zene és az Isten igéjének tiszta prédikálása, mely által az elszomorodottak megvigasztaltatnak, mások pedig az emberi törékenység és halandóságra való figyelmeztetés mellett kegyes életre serkentessenek és felüdíttessenek. Őrködjenek a lelkészek a felett is, hogy a holtak teste ne adassék át előbb s földnek, csak ha előbb a halál bizonyossága felismertetett. Vigyázzanak arra is, hogy a kisértetek járásának ürügye alatt a holtakat sírjukból ki ne ássák és fejüket el ne vágják, mint némely helyen megtörtént.[109])

A pesti zsinat 24—27. kánona szabályozza a temetést. A 24. elrendeli, hogy a keresztelés nélkül elhalt csecsemőt a többiekkel ugyanegy temetőben kell eltemetni. A 25. kánon a búskomorság, vagy más lelki betegség folytán öngyilkosokká lett halottak tisztességes eltemetését megengedi, de kiköti, hogy az csendben történjék. A 26. kánon szerint vándorlók és idegenek annak a parochiának a temetőjében hantolandók el, melynek határában meghaltak. A szegényeket akár odavalók, akár idegenek, ingyen kell eltemetni. A 27. kánon megengedi. hogy róm. kath.

---

[107]) Frenyó: Pomarius naplója 10. l., von Melle i. m. III. 94—105. l.

[108]) Wächter i. m. 42. l.

[109]) Zsilinszky i. m. 71. l.

és mindkét görög szertartásu halottaknak, akik evangélikus parochia határában húnytak el, a temetőben helyet adjanak, harangozzanak és a temetést végző felekezetükbeli lelkésznek a temetőbe a belépést lehetővé tegyék, viszont az oly evangélikusokat, akiknek nincs saját temetőjük, a római katholikusokkal és mindkét felekezetű görögökkel ugyanabba a temetőbe temesse saját papjuk, saját szertartásuk szerint.[110])

A trencséni zsinat a temetés sorrendjét nagyjában úgy állapítja meg, amint az szlovák evangélikus gyülekezeteinkben ma is le szokott folyni, csak az imákat és a halott megáldását nem írja elő.

Hogy a kisszebeni temetés-osztályozás meg volt-e máshol is, eddig nem lehet tudni, mindenesetre azonban figyelemre méltó a viszonosság a panegyricus tartásánál a két nemzetiség között. Liturgiai szempontból legbecsesebb a trencséni kánon, bár a rózsahegyi is hangsúlyozza az igehirdetést és a gyászolók vigasztalását, de bucsúztatókról nem szól sem az egyik, sem a másik. Az elsőnél feltűnik a halottakért mondott misék elvetésének az indokolása és az úrvacsora ajánlása.

A pesti zsinatnak nincsenek a temetésre vonatkozó liturgiai végzései.

V. Járulékok. (Accidentiák.)

1. Az oltárokról.

Az V szab. kir. város 1557-ben Bártfán tartott zsinatán kimondotta, hogy az összes oltárokat be kell zárni, (értette, úgylátszik, a szárnyas oltárokat, amilyenek Bártfán voltak), a zászlókat, nappali gyertyát és minden haszontalanságot el kell távolítani, amely határozat mostanáig szerencsésen megbukott, — jegyzi meg megelégedéssel a XXIV szepesi város anyakönyve.[111])

A rózsahegyi zsinat végzéseinek VIII. pontjában azt mondja, az oltárokról és képekről, hogyha híveinknek tetszeni fog, eltávolíthatók, de ezek a nép sérelme és botránkozása nélkül történjenek. Végrehajtották-e ezt valahol, nincs rá adatunk.[112])

2. Gyertyaégetés az istentiszteleten.

A trencséni 1580. évi zsinat V. capituluma nagyon korlátozza a gyertyaégetést s kimondja, hogy legfeljebb két gyertyát szabad égetni úrvacsora osztáskor, különben ritkán, vagy soha.[113])

A XXIV szepesi város 1603. november 19-én Szepesolaszi-ban tartott kongregációján Sylvester János izsákfalvi lelkészt azzal vádolták, hogy új, eddig nem használt ceremóniákat vezetett be, nevezetesen nemcsak exorcizált, de *gyertyát égettetett* s temetésekre felöltötte az albát. A vádlott azzal védekezett, hogy

[110]) Szeberényi i. m. 241. l.
[111]) Wächter i. m. 18 l.
[112]) Zsilinszky i. m. 63—65 l.
[113]) Egyhtört. Adattár VII. 27 l.

azokat a parasztok kivánták tőle. A gyűlés többsége ezt nem helyeselte, de voltak, akik helyeselték, sőt védeni próbálták. A gyűlés megtanácskozván az ügyet, elhatározta, hogy ezeket a ceremóniákat nem állítja vissza, de a jövő kongregációkor el fogja vetni, ami meg is történt.[114])

A rózsahegyi zsinat több kánonában tiltja a gyertyaégetést úgy az istentiszteleten, mint a halottak ravatalánál.

3. Az öltözetről.

Joh. Samuel Klein Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger... I. 68. lapján azt írja, hogy az ú. n. Chorrock (alba) Magyarországon nem volt szokásos, maga a zsolnai zsinat sem tudta elfogadtatni, amint az végzéseinek 6. pontjából kitűnik. Csak idővel terjed el. Mikor 1612 augusztus 28-án Abrahamides Ízsák superintendens Spiegler Jakab németprónai és Szaladinus Pál priwitzi papot Bajmócra egy kandidatus felavatására meghívta, akkor Spiegler a superintendens parancsára azt írta, hogy mindegyikük vigye magával a saját albáját, mely addig nem volt használatos, de a többiekkel való egyezőség és nem eltérés miatt, hogy a rosszakaratuak meg ne szólják. Éttől kezdve divattá vált, hogy Magyarország összes lelkészei használták azt. Ennek ellentmondanak korábbi zsinati határozatok, de maga a zsolnai zsinat VI. cikke is, mely csak a magyar papokkal nem tudta az albát elfogadtatni.[115])

Az eperjesi 1546. évi zsinat 4. cikke az öltözetről ezt mondja: ... A papok ezentúl tisztességes ruhában járjanak és a szokásos öltözetet használják úgy a szentségek kiszolgáltatásánál, mint a beszédek tartásánál.[116])

A VII. bányaváros 1569. évi zsinatának VI. kánona elrendeli, hogy vasár- és ünnepnapokon a pap az istentiszteleten papi öltözetben „mit Chorrock und Ornat" jelenjék meg az oltár előtt és maradjon abban az istentisztelet végéig.[117])

A trencséni 1580. évi zsinat IV. fejezete kijelenti, hogy a díszes epitogiumot a dísz és a hitben gyengék miatt használatban akarták hagyni, de ahol ez a költséges díszruha hiányzik, (egyszerű) epitogiummal meg akarnak elégedni, maradjon itt érvényben az adiaphorák körűl való szabadság. Mert mint Doktor Luther mondja: „Nem tetszel jobban, ha díszruhában adsz hálát és nem tetszel kevésbbé, ha nem (dísz) ruhában hálálkodol, mert nem a ruha ajánl be Istennek."[118])

A csetneki 1591. évi zsinat V. cikke szintén előírja, hogy a pap az istentisztelet végzésekor egyházi ruhát használjon.[119])

A murányi 1603. évi zsinat IV. pontja hasonlóképen ren-

[114]) Egyhtört. Emlékek II. 453 l.
[115]) Klein-Nachrichten I, 68 l.
[116]) Ribini i. m. I. 67—70 l.
[117]) Ribini i. m. I. 511 l.
[118]) Egyhtört. Adattár VII. 27 l.
[119]) Bartholomeides i. m. 211 l.

delkezik, sőt büntetéssel fenyegeti az olyan papot, aki az albát: „vestem angelicam", az angyali öltözetet elvetné.[120])

A zsolnai zsinat a magyar lelkészek kivételével kötelezővé tette az albát, a szepesváraljai zsinat pedig átvette a zsolnai zsinatnak ezt a határozatát.[121])

A rózsahegyi zsinat az alba használatát elrendelte a főistentiszteletre, az úrvacsorára, keresztelésre és esketésre.[122])

VI. Az ünnepek.

A sárosi artikuklusok (1540) VII. pontja a következő ünnepeket rendeli: karácsonyt három ünneppel, újévet, epiphaniast, Pál fordulását, Mária tisztulását, Mátyás apostol, Mária üdvözlése, az úrvacsora szereztetése, nagypéntek napját, husvétot három ünneppel, Fülöp Jakab, menybemenetel ünnepét, pünkösdöt három nappal, Szentháromság vasárnapját, Ker. János, Péter Pál, Mária látogatása, Magdaléna napját, az Úr szinváltozását, Bertalan, Máté apostol, Mihály arkangyal, Simon Júdás, András és Tamás napját. Szigoruan elvetik a szentek tiszteletét. Ez az ünnepek kérdésének első evang. szabályozása Szlovenszkón.[123])

Az 1546. évi eperjesi zsinat 3. cikke ünnepül rendeli: a karácsonyt, újévet, három király napját, Pál fordulását, Mária tisztulását, Mátyás apostol, Mária üdvözlése napját, husvétot, Fülöp és Jakab napját, menybemenetel, pünkösd, Szentháromság vasárnapját, Ker. János, az Úr megdicsőülésének, Bertalan apostol, Mihály, Simon és Júdás, minden szentek, András, Tamás napját; Péter Pál, Mária látogatása, Magdaléna, Jakab apostol emléknapja, mivel aratásra esnek, és a nép akkor el van foglalva, más időre is áttehetők. A lelkésznek ezekben az adiaphorákban szabad kezek van, ha a szükség úgy kívánja.[124])

A felsőpoprádvölgyi 1550. évi cikkek szerint ünnepek: karácsony három napja, újév, vízkereszt, Pál megtérése, Mária tisztulása, nagycsütörtök, nagypéntek, husvét három napja, Fülöp Jakab, mennybemenetel, pünkösd három napja, Szentháromság vasárnapja, Ker. János, Péter Pál, Mária látogatása, Magdaléna, Jakab az Úr színváltozása, Bertalan, Máté apostol, Mihály, Simon és Júdás, mindenszentek, András, Tamás napja.[125])

A VII. bányaváros 1569-ben V. cikkében következő ünnepeket állapít meg: a vasárnapokon kívűl, húsvétot, pünkösdöt, karácsonyt, két-két rájok következő nappal, újévet, epiphaniast, menybemenetelt, az Úr színváltozását, Mária tisztulását, üdvözlését, látogatását, Ker. János, János fejvétele, Pál fordúlása és az öszes apostolok, Mária Magdaléna, Mihály és mindenszentek napját. Mint új ünneplendő: Lőrinc napja, prédikációval.[126])

---

[120]) Egyhtört. Adattár VII. 111 l.
[121]) Bauhofer i. m. 159 l.
[122]) Zsilinszky i. m. megf. helyei.
[123]) Wächter i. m. 7—9 l.
[124]) Ribini i. m. I. 67—70 l.
[125]) Egyhtört. Adattár VII. 2 l.
[126]) Ribini i. m. I. 511 l.

A csetneki 1590. évi artikulusok közül a XVIII. a következő ünnepeket teszi kötelezőkké: Karácsony István vértanu és János emléknapjával, újév, háromkirály napja, Pál megtérése, Mária tisztulása, Mátyás apostol napja, Mária üdvözlése, az úrvacsora szerzésének emléknapja, nagypéntek, husvét három napja, György és Márk napja, Fülöp Jakab, menybemenetel, pünkösd három napja, Szentháromság, Ker. János, Péter Pál, Mária látogatása. Mária Magdaléna, Jakab, az Úr szinváltozása, Bertalan, János fejvétele, Mária születése, Máté evangélista, Mihály arkangyal, Simon és Júdás apostol, mindenszentek, Márton és Katalin, András apostol, Tamás apostol napja és ezeken kívűl, ahol ünneplik, a teplomszentelés emléknapja.[127])

A zsolnai és szepesváraljai zsinat az ünnepek dolgában az esperességek határozataira utal.[128])

A rózsahegyi zsinat az ünnepekre vonatkozólag így határozott: Nehogy az ünnepek körül oly sok egyenlőtlenség legyen, itt megneveztetnek mindazok, melyek megtartandók és ünneplendők lesznek, az itt meg nem nevezettek elhagyatnak, sőt nehogy a nép ünneplésükre alkalmat nyerjen, nem is hirdettetnek ki. Elhasyandók lesznek azon éjjeli beszédek, melyek némely helyen husvét és karácsony idején tartatni szoktak, valamint adventben a róráték is és ami már fenntebb érintetett, a gyertyáknak nappal való meggyújtása. Elhagyandók még a colledák, ezek helyett az egyházfi gyűjtsön a lelkész számára, de ne sikkasszon. Az offertoriumok megmaradjanak, valamint a tanítóknak házaknál szokásos éneklése. Megtartandó az a szokás is, hogy pünkösdkor az iskolás tanulók zöld galyakat szoktak vinni a szent épületekbe, de vigyázni kell, hogy az ne lövöldözéssel, vagy bármi más kicsapongással. hanem csak énekkel történjék. Dicséretre méltó az a szokás is, mely szerint a bőjti napokban szerdán és pénteken beszédet tartanak az Úr Jézus kínszenvedéséről, ez a szokás mindenütt behozandó azzal a kijelentéssel, hogy a beszéd ne tartson tovább egy óránál, hogy a munkás népet ez által az áhítatosságtól el ne idegenítsék. Bűnbánó napokul elfogadjuk: Pál fordulását, Fülöp és Jakab, valamint Máté evangélista napját és pedig a bűnbánat szertartásánál, t. i. bőjtöléssel, imával beszéddel, alamizsnaadással és a lelkészeknek adandó nyilvános és ünnepélyes offertóriummal és azt egyedül Istennek tartozó minden tisztelettel tartsák meg, bezárva a mészárszékeket és lehetőleg a korcsmákat és mindent, ami a bűnbánatot és böjtölést akadályozná, vagy alkalmat adna annak a megszegésére.[129])

Ez a cikk több olyan dologról is szól, amely nem tartozik szorosan az ünnepekhez, de e mellett kivált kettőt lehet belőle kiemelni: a böjti elmélkedések és a bűnbánó napok elrendelését.

---

[127]) Bartholomaeides i. m. 224 l.

[128]) Acta et correl. synodi Solnensis VI. Acta et mutuus consensus synodi Szepesváral. VI.

[129]) Zsilinszky i. m. 67—69. l.

A pesti zsinat 6. kánona a vasárnapon kivül a következő ünnepeket rendeli: Újévet, vízkeresztet, Mária tisztulhsát, üdvözlését, nagypéntek, mennybemenetel, Péter pál napját, husvét, pünkösd, karácsony kettős ünnepeit.[130])

Az ünnepek száma, amint láthatjuk, itt már majdnem a maira van leszállítva. Egyébiránt az ünnepek tekintetében aligha volt az egész vonalon egyöntetűség, mert a zsolnai és szepesváraljai zsinat az egyes esperességek határozataira utal. Ezek pedig később is változtatnak az ünnepek számán. Így az V. szab. kir. város 1656 évi zsinata három ünnepet törölt, még pedig János fejvételét, Mária Magdaléna és mindenszentek napját.[131])

VII. Az Agenda.

Mikor a XVI. század zsinatai Agendára hivatkoznak, rendszerint a wittenbergit értik rajta. Ezt a német gyülekezetek minden akadály nélkül használhatták. Milyet használtak azonban a szlovákok, azt talán azokból az írott Agendákból fogjuk megállapíthatni, melyek itt-ott ránk maradtak. Irott Agendák azonban német nyelven is maradtak ránk, ami arra mutat, hogy sok pap használt irott Agendát. Milyen Agendát használtak a szlovenszkói magyar ev. papok, az talán a fennmaradt régi magyzr itt használt énekeskönyvekről lesz megállapítható.

Az első zsinat, amely közös Agendát sürget, a zsolnai, de ugyanezt teszi még a rózsahegyi is, kimondva, hogy három nyelven kell kiadni. Azonban csak egy nyelven jelent meg, mikor Ambrózy és Zábojník püspökök 1734-ben kiadta Kermann Agenda Slavonica-jàt,[132])

Az Agenda ügye úgy látszik, mostoha gyermek volt. Legalább arra vall az V. szab. kir. város 1668-ban február 6—9. Kassán tartott zsinatának VI. articulusa, amely szeéint az 1650. évi zsinaton szerkesztett rituále, vagy Agenda elolvasására időhiány miatt nem kerülhetett sor. Ugyanzt látszik igazolni, amit Jánoky Zsigmond 1707. szept. 19-én Szirmay Miklósnak ír: „Az Agendához, átlátom, Sárosy uramnak magának sincs kedve, azért appellál a Dunántul valóiakra. De úgy látom, oly időre jutottunk, hacsak mi világiak effélékben nem tekintünk, sokan papjaink közül megrögzött szokásukból ki nem lépnek. De mivel még magunk sem tudjuk, micsoda Agendát csínálnak, hagyjuk interim függőbe s lássuk, megnyugszunk-e magunk is rajta?, mível aminémüt én a németek között hallok, az, akit köznapon minden reggel elmondanak, confessióból, publica imádságból s absolutioból áll generaliter. Úgy szólhatunk hozzá magunk is a Dunántúl valóiakkal.“[133])

---

[130]) Szeberényi i. m. 238. l.
[131]) Wächter i. m. 30. l.
[132]) Zsilinszky: Kermann Dániel 79. l.
[133]) Klein: Nachrichten I. 202 l., Zsilinszky i. m. 84—85. l.

Kermann Agendája után szlovák istentiszteleti célokra szolgáltak Hamaljár, Székács és Baltik, magyar használatra való volt: Kis János, Karsay-Czékus, Gyurátz Agendája. A németek németországi kiadásokat használtak.

C) Visszapillantás.

Visszatekintve négy évszázad távolából a multba, megállapíthatjuk, hogy eleink liturgiájuk összeállításánál lelkiismeretesen jártak el. Gondosan megválogatták, mit tartsanak meg a régiből, s mit távolítsanak el olyat, ami az evangéliummal ellenkezik s mindenek felett az anyanyelvet igyekeznek ebben is őt megillető jogaihoz juttatni.

Így alakul ki az istentiszteletek liturgiája, amelyek száma sokkal nagyobb, mint manapság. Istentiszteleti életük valóban gazdagnak, változatosnak mondható, bennük Isten igéje foglalja el a főhelyet énekben, imádságban, írásolvasásban, prédikációban egyaránt.

A főistentisztelet középpontja az alkalmi evangélium alapján fölépített prédikáció, csúcspontja a communio: az úrvacsora élvezése, mint a Krisztussal való lelki egyesülés kifejezője, híven az őskeresztyén tradícióhoz. Minden: a liturgia, az ének, a prédikáció a communiora készít elő, de az istentisztelet akkor is befejezhető, ha communio nincs. Így van ez a XVI. század folyamán, amikor is a szlovenszkói ev. liturgia virágkorát éli s csak a XVII. század folyamán kezdődik el annak a hanyatlása.

A szentségek kiszolgáltatásánál a zsinatok majdnem kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy az komolysággal, tisztelettel, méltóképen és kivételtől eltekintve a templomban történjék.

A keresztségnél rendelik, hogy népes gyülekezet előtt, lehetőleg vasárnapi istentiszteleten folyjon le a templomban, hogy a gyülekezet bizonysága legyen annak, ami ott történik és a gyülekezet tagjai visszaemlékezzenek, mire kötelezték magukat a keresztségnél.

Az úrvacsora különösen fontos tárgya a zsinatok tárgyalásainak. A gyónásra vonatkozólag megelőző tapasztalatok alapján kimondják, hogy visszahonosítják a magángyónást és ha sok a gyónó, a szombatesti könyörgésen, illetve a vasárnap reggeli (hajnali) istentiszteleten végeztetik el a gyónást. A rózsahegyi zsinat rendeli az általános és a magángyónást is. Hangsúlyozzák, hogy a pap a gyülekezettel együtt élvezze az úrvacsorát, de tiltják, hogy egyedül, communicansok nélkül élvezze, mert az nem volna egyéb, mint a régi miseáldozat visszahonosítása, azt pedig ők elvetik. A rózsahegyi zsinat a sumptiót is elveti, mivel maga a pap nem oldozhatja fel magát. A pesti zsinat az első, mely az úrvacsorával kapcsolatban rendeli a konfirmandusok tanítását.

A cselekmények közül az esketésnél kívánják, hogy az rendszerint a templomban beszéd és az eskü elmondásával menjen végbe, még pedig engedélyes időben. Az esküdni akaró párokat gyónásra és úrvacsorára utalják.

Avatásoknál is komolyságot követelnek és állást foglalnak az ellen, hogy ezek a funkciók az előcsarnokban, vagy a templom ajtaja előtt folyjanak le.

A temetésnél kívánják, hogy tisztességesen énekkel, igehirdetéssel, a beszédnél mérséklettel menjen végbe. Tiltják a halottakért való misét, a halottak nevében való bocsánatkérést, ahelyett ajánlják, hogy a hozzátartozók vegyék fel az úrvacsoráját.

A járulékok közül a rózsahegyi zsinat határozata az oltárokra vonatkozólag nagyon puritánus, éppenúgy, a gyertyaégetésre vonatkozó is, mert még a trencsénin is túlmegy, amely a gyertyaégetésnél mérsékletet rendel. Az öltözetnél is méltóságra, díszre, de egyszerüségre is törekszenek.

Az ünnepek dolgában nincs egyformaság, azt lehet mondani, hogy számuk esperességenként, de nem sokban változik, azért utal ezek tekintetében a zsolnai és szepesváraljai zsinat az esperességekre. Kezdetben több, később kevesebb az ünnep, a pesti zsinat jóformán már csak azokat sorolja fel, amelyeket ma ünneplünk.

Az Agendánál a jövő kutatás fogja megállapítani, milyen Agendákat használtak eleink 1734 előtt. Irányadó volt kezdetben a wittenbergi Agenda.

Amint ebből a visszapillantásból meggyőződhetünk, gazdagok voltunk, de elszegényedtünk: sokat elveszítettünk, sokat elhagytunk. Az üldözés, az orthodoxia, pietizmus, racionalizmus, puritanizmus, unionizmus és saját egykedvüségünk nagyon leszegényített. Kikapcsolódtunk a nagy evangélikus lutheri liturgia közösségből, amelynek olyan tagjai, akiket üldözés nem ért s akik uralkodója velük egy azon vallást követ, ma is használják az ősi evang. lutheri liturgiát.

Közülünk a német testvérek a nyelvi azonosságnál fogva nem vesztették el a kapcsolatot a németországi evang. testvérekkel, a szlovák testvéreknek viszont meg volt a Tranosciusuk, amely részben fenntartotta az ősi evang. lutheri liturgiát, mindkettőjüknél tehát több maradt meg belőle. Legszegényebbek maradtak a magyar evangélikusok, akik ugyancsak a nyelv azonosságánál fogva a magyar kálviniak felé hajoltak és az evang. lutheri liturgia-közösségből legmesszibbre kerültek ki. Istentiszteletük száraz, inkább az elmét tápláló, a szívet kevésbbé figyelembe vevő, énekkel és imával bevezetett és záródó iskolaszerü tanítás lett.

A XX. századnak kellett eljönnie, hogy ők is ráeszméljenek, mennyire elszakadtak testvéreiktől és keressék az utat, amely visszavezet a nagy evang. lutheri liturgia-közösséghez: Lutherániához. A SzMESz liturgiai mozgalma ezt akarja szolgálni, célja nem az újítás, hanem *visszatérés* az ősi kincshez, mert az ősi ev. lutheri liturgia drága kincs. Nem egyéb az ugyanis, mint énekben imában kifejezett, magyarázatlan alakja Isten igéjének, amely azonban szintén hat, sőt olykor még nagyobb erővel, mint a magyarázott, mint a prédikáció. Térjünk tehát vissza hozzá!

D) FÜGGELÉK.

1. Karácsonyi főistentisztelet úrvacsora osztással.[134])

A mi Urunk Jézus Krisztus test szerint való születésének ünnepe napján, ha az Úr Jézusnak szentséges vacsoráját kiszolgáltatjuk, a régi Anyaszentegyháznak rendtartását követvén, ilyen módon való isteni dicséretekkel élünk.

Az Úr vacsorája kiszolgáltatásának módjáról.

Minemű együgyűséggel és parasztul szerzőtte legyen Krisztus Urunk a híveknek az ő szentséges vacsoráját, könnyű keresztyén embernek megérteni a Evangelistáknak írásokból. Matth. 26, Marc. 14, Luc. 22, Joann. 13. Mely Urnak szerzését semmi pompával nem meri ékesíteni Pál apostol, hanem ő is csak azon első paraszt szerzésben hagyja a Krisztusnak mennybe menése után huszonhat esztendővel, amint a Corinthusbelieknek írt első levelének 11. részében olvassuk. Ez volt keddig e dologban az apostoli rendtartásnak módja: Hogy mikor összegyült a község a szent gyülekezetnek helyére, 1. prédikálottanak az apostolok a Kisztus Jézusról. 2. Annak utána imádkoztanak. 3. Harmadszor a szent kenyeret közöttök eltördelték és elosztogatták. 4. Az Úr Istennek dicséretet mondottanak és miérthogy a Krisztusban fejenként egy testté lettenek, atyafiúi szeretettel szolgáltanak egymásnak, amint e rendtartást szent Lukács evangélista megírta Actor. 2 és 20.

Az Úrnak vacsorájában való kenyért és bort csak az Úr imádságával a Mi Atyánkkal szentelték meg, amint Hieronymus Doctor lib. 3. Contra Pelagianos és Gergely Doctor Epistolarum lib. 8. Epist. 7. írják, ezt mondván: Mos Apostolorum fuit, ut ad ipsam solum modo orationem Dominicam oblationis hostiam consecrarent, Azont bizonyítják Innocentius in Histor. titul 5. Cap. 2. paragr. 1., Platina Lib. de vetiis Pontificium in vita Sixti primi, Gabriel Biel Lect. in Canonem 25., Durandus Lib. caeremoniarum 4. Cap, 1.

Az apostoloknak ideje után kedig hogy lassan lassan a szent vacsora mellé több ceremóniákat kezdenek rakogatni a szentegyházi szolgák, míg a község a szent gyülekezetnek a helyére mind bement Introitus helyett Psalmusokat éneklettenek. Azután minnyájan egyetembe ezt mondották: Uram, irgalmazz minekünk, mert azt teszi a Kyrie eleison. Ahhoz némelyek hozzátötték az angyali dicséretet is, kit Gloria in excelsisnek mondanak Azután a Minister imádságot mondott, kit Collectanak hívnak, az hívek-

[134]) Huszár Gál énekeskönyve CXCIIII—CC VII/b. l.

nek közönséges szükségekért való könyörgésekért. Azt elvégezvén, egy Diaconus a prófétáknak, avagy apostoloknak írásokból egy czikkel írást felszóval a község hallására elolvas vala, amint az helynek és községnek mivolta kévánta. Azután mind az egész község a Szent Léleknek malasztjáért aietatos énekléssel könyörgött az Úr Istennek s azon közbe a Lelki pásztor a Prédikátor székébe felállott, ki az evangeliomot bötü szerint a nép előtt nagy böcsülettel elolvasván, híven és szép rendes prédikálással az értelmet is eleikbe adta. A prédikációnak végében minden embert irgalmasságtételre intött, hogy kiki mind az ő értéke szerént a szegényeknek alamizsnát adna. És azontol akitől mi lehetett, a szűköldödőknek és nyomorultaknak offeráltanak, az az adakoztanak. És a mint Pontius Paulinus írja, ahhoz való asztal volt a szentegyházban, kire a szegényeknek való alamizsnát rakták, kit a Krisztusról, Úr asztalának hívtanak. A prédikáció után a Symbolomot, az az a hitről való vallást mondották el. Mikoron kedig az Úr vacsorájának kiszolgáltatására jutottanak, a Lelki pásztor az Úrnak asztalához ment, ott a communicalásra való kenyér és bor készen volt, a Praefatiot elkezdvén, azzal a híveknek sziveket a szent vacsorának vételéhez és az Úr Istennek való hálaadáshoz készítötte, azután az Úrnak imádságát is elmondván, szép tiszta értelemre való beszéddel mindeneknek hallására a Testamentomnak igéit is elmondotta. Azokat elmondván a községet megáldotta. És a szent vacsorát nekiek osztogatván, közönségesképen az Úr Istennek vélek való jótéteményeiért ismeg hálát adtanak. És a Lelki pásztor a községet ismegent megáldván és az Istentől nekiek békességet kérvén elbocsátá őket a szent gyülekezetnek helyéről. Mely ceremoniáról aki bővebben akar érteni, olvassa Cyprianus írását Sermones 6. De oratione Dominica & lib. 2. Epla 3. Aágust. lib. 3. Contra Pelagianos. Justinus Martyrt, Chrysost. Tom. 5. Ad populum Antiochenum Homil. 60. & 61. Gregoriust lib. 8. Ep. 7. Innocentiust De officio Miss. libál. in prologo. Antoniust Hist. Titul 5. Cap. 2. Paragr. 1. Rabanust Instut. lib. 2. Cap. 33. Gabriel Bielt in Canon. Lect. 25.

Azért az előttünk való rendtartástól, hogy minket valaki teljességgel elszakadtaknak ne mondhasson, amennyiben az Istennek szerzése ellen nincsen, követjük. És legelőször valami Psalmust, az az isteni dicséretet mondunk a szent vacsora kiszolgáltatásának ceremóniájában, míg a község a szent gyülekezetnek helyére begyülekezik, azután ímez Magne Deus Kyriet énekeljük.

Kyrie Magne Deus.

Felséges Isten hatalmasságnak Ura és fejedelme, mindeneknek teremtője, irgalmazz minekünk. Ki mikoron megtekentéd első Atyánknak esetét, Krisztust az te fiadot neki megigéréd. Kiben neki hüte vala és bátorságos reménsége. Kinek általa kegyelmet nyere az Istentől. Jézus Krisztus Atya Istennek szent fia, ez világra mennyországból le szálla. Szűz Máriának tiszta

szent miheből születék, Szent Léleknek ihléséből adaték. Hogy minket bűneinkből, haláltól és ördögtűl megmentene, irgalmazz minekünk. Vigasztaló Szent Lélek Isten erősítsd bennünk az igaz hitet és adjad, hogy igazán Krisztust megesmerhessük. És hihessük erősen mi értünk megholtat lenni, hogy halálunknak idején ő benne bízhassunk. És véle együtt örvendjünk az örök dicsőségben, Mind örökkön örökké, irgalmazz minekünk. (Kottával.)

Minister.

Dicsőség magasságban Istennek.

Chorus.

És e földön békesség jó akarat embereknek. Dicsérünk téged, Áldunk téged, Imádunk téged, Imádunk téged, Felmagasztalunk téged. Hálákot adunk teneked az te nagy dicsőségedért. Úr Isten mennyei Király, Atya mindenható Isten. Egyetlen egy Fiu felséges Úr Jézus Krisztus. Úr Isten Istennek báránya Atyánk fia, ki el veszed ez világnak bűnét fogadjad a mi könyörgésünket. Ki ülsz Atyának jobbjára, Irgalmaz minekünk. Mert csak temagad vagy szent, Temagad vagy Úr, Temagad felséges Jézus Krisztus. A Szent Lélekkel Atya Istennek dicsőségében. Ámen. (Kottával.)

Collecta, az az a híveknek közönséges könyörgések.

Minister.

Imádjuk az Úr Istent.

Mindenható örök Atya Isten, nagy hála adással dicsérünk tégedet, hogy a te csodálatos isteni tanácsodból, jóvoltodból és irgalmasságodból a te egyetlen egy szerelmes Fiadot, a mi Urunk Jézus Krisztust a tiszta szűznek miheből emberi testbe öltöztetéd. Ki miérettünk el veszett emberekért ez mai napon ez világra születék, Hogy ő lenne ez világnak vezére, világossága és üdvözítője. Könyörgünk teneked, szabadíts meg minket az ő szentséges születésének általa a bűnnek és kárhozatnak igájától és szülj minket is fiaiddá ő benne, hogy ő véle egyetembe mi is teneked örökös fiaid lehessünk. Ki te veled és a Szent Lélekkel él és uralkodik, mind örökkön örökké. Ámen.

Ez imádság után Epistola következik:

Ez tanuságot szent Pál írta a Títusnak írt levelének harmadik részében.

Megjelent a mi idvözítő Istenünknek jó volta és az emberekhez való szerelme, nem az igazságnak cselekedeteiből, melyeket mi cselekedtünk, hanem az ő irgalmasságából idvözítött minket, a szent Léleknek ujonnan való szülésének és megujításának ferdője által kit mi belénk nagy beőséggel öntött, a mi idvözítőnknek a Jézus Krisztusnak általa. Hogy az ő kedvéből megigazulván, örökösi lennénk az örök életnek az reménség szerént. Bizonyos beszéd ez.

Azután ímez dicséretet mondjuk.

Prosa Gretes nunc omnes &c.

Az Úr Istennek való hálaadás, melyben dicsérjük és magasztaljuk az hatalmas Úr Jézus Krisztust, ki az ő születésével minket az ördögnek hatalmasságából és rabságából megszabadított.

Hálát adjunk minnyájan az Úr Istennek, ki minket születésével megszabadított ördögnek hatalmasságából.

Ennek illik, hogy énekeljünk az angyalokkal, Dicsőség Úr Isten teneked magasságban.

Graduale az az

a községnek közönséges aietatos könyörgése a szent Léleknek malasztjáért, mikor a Lelki pásztor a prédikátor székbe fel megyen prédikállani.

Jer mi kérünk Szent Lelket, véle öszve az igaz hütöt, mikor ez világból kimúlunk, áldott Isten oltalmazz minden gonosztól. Jézus irgalmazz.

Te igaz világosság taníts minket Urunk Krisztusnak igaz esmeretire, mely minket bizonnyal üdvözít és az örök haláltól megment. Jézus irgalmazz.

Nemzz mi bennünk Krisztusban való hitet, mellyel hihessük, Krisztust bűnösökért megholtat lenni, mert minden, az ki ezt hijendi, bizony üdvözül. Jézus irgalmazz.

Nyomoruságainkban légy mi biztatónk és erősitőnk, hogy halálunknak idején mi meggyőzhessük az ördögöt és nagy örömmel kimuljunk. Jézus irgalmazz.

Dicsértessék a szent Háromság és az bizony örök Istenség, ki szent Lélek által a szent írásból megjelentötte minekünk az igaz hitet. Jézus irgalmazz. (Luther éneke.)

A Lelki pásztor megmagyarázván az Evangéliumot és a prédikációt elvégezvén, a Chorus mindjárton a keresztyéni hitnek formáját kezdi énekelni a községgel egyetemben.

Credo in unum Deum, Patrem Omnipotentem,

Hiszek mindenható Atya Istenbe, mennynek és földnek teremtőjébe, mennyei titkoknak Urába, ez világnak mesterébe. És még hiszek Uramba Jézusba Krisztusba, Istennek egyetlen egy fiába, Atyától ki születék világnak kezdete előtt Istentől, Istennek fényességes világától az bizony Úr Istennek bizonságos Istenségétől. Ki születék, nem teremteték kegyes Atyához hasonlaték, ki miatt föld menny adaték. Ki emberi nemzetért és nekünk üdvösségünkért mennyországból alá jöve. És testet fogada kegyes szent Lélek miatt, szűz Máriának miheből és emberré lévén fölfeszítteték, mind mi üdvösségünkért, kegyetlen Bíró Pilátus miatt, meghala és el temetteték. És harmad napon halottaiból föltámada, miként vallják szent írások. És mennyországba föl méne, ülteték Atyánk jobbja felöl. Onnan lészen eljövendő dicsőséggel meg ítélni holtakot és eleveneket, kinek országának nem leszen vége.

Hiszek kegyes Szent Lélekbe Uramba és minket éltetőnkbe, ki Atyától és ő szent Fiától származik. Ki Atyával és ő szent fiával egyetembe imádtatik és egyetembe dicsértetik. Ki régen szólt szent Próféták által. És hiszek Anya szentegyházat ő benne való szent sereget. Én is vallom az egy szent Keresztséget és bűnünknek meg bocsánatját. Én is várom halottaknak föl támadását és a más világnak jövendő életét, Ámen. (Kottával.)

Azt végezvén a Minister, így kezdi el a Praefatiót.

Praefatio.

Minister.

Mind örökkön örökké dicsérjük ar Úr Istent.

Chorus: Úgy legyen.
Minister: Úr Isten legyen tü veletek.
Chorus: És az te lelkeddel.
Minister: Az mi szívünk aietatos legyen.
Chorus: Az felséges Úr Istenhez.
Minister: Hálákot adjunk az mi Urunknak és Istenünknek.
Chorus: Méltó és igaz.

Minister:

Bizon méltó és igaz igen méltó és üdvösséges, Hogy mi teneked mindenkoron és mindenütt hálákot adjunk szent Atya Úr mindenható örök Isten, Krisztus Jézusnak az mi Urunknak általa. Hogy a te örök Igédnek testbe való öltöztetése által a mi lelki szemeinket uj világosságval megvilágosítád. Hogy az örök Istenségnek látható képen való esmerete által, az láthatatlan mennyei jóknak szerelmére gerjednénk. Minek okáért az angyalokkal és az arkhangyalokkal és minden hatalmas uralkodókkal s az mennyei vitézlő seregekkel Dicséretet te Dicsőségednek éneklünk mind örökké, ezt mondván:

Sanctus. Chorus.

Szentnek angyalok mennyországban téged Isten dicsérnek. Szentnek földön minden nemzetségek téged vallnak. Szentnek föld és menny mindenkoron téged Isten dicsérnek: Mert minden állatoknak vagy Ura és Istene. Teljes mennyország és a széles föld az te nagy dicsőségeddel, kérünk téged hatalmas Atya Isten, légy kegyelmes nyomorodott keresztyéneknek. Áldott légy Krisztus kegyes szószólónk, ki Atyádnak országából leszállál szűz Máriának mihebe és megváltál szent véednek kedves árával. (Kottával.)

Ezeket elmondván a Minister az Úrnak asztalához áll, holott a szent vacsorához való kenyér és bor készen vagyon és ott a Krisztusnak érettünk való haláláért és megváltásáért szép csendes beszéddel mind az egész községet Istennek való hálaadásra inti. Szól a szent vacsorának szerzéséről is, okáról, módjáról és hasznáról. Azt el végezvén, kezébe veszi a communicalásra való

kenyért s a Testamentumnak igéit is elmondja. Annak utána a pohárt is kezébe veszi és a Testamentumnak igéit elmondván, imádkozásra inti a népet: és egyszer s mind térdre esvén s kezeket Istenhez felemelvén nagy bizodalommal és aietatos szívvel elmondja a Mi Atyánkot &c. Felkelvén, communicálnak és a communicáláskor ímez isteni dicséretet mondják, avagy mást, amely őnekiek tetszik.

A communicaláskor való isteni Dicséret.

Jézus Krisztus, mi idvösségünk, egyetlen egy Szószólónk mi reménségünk, Atya Istennek szent fia mi oltalmazónk, ki miatt minden gonosztól megszabadoltunk.

Vallást teszünk hogy mi mind bűnbe estünk, te szent halálodról nem emlékeztünk, hozzánk való jó voltodról el feledkeztünk, nagy hitetlenség miatt megkeseredtünk.

Testamentomot töl az te szent testedről, hogy bizonyosok lennénk idvösségünkről és meg ne rettennénk nagy bűneinktől, szent véreddel meggyógyítál mi sebeinkből.

Testamentom szerént parancsolád mi nekünk, hogy te szent testedet vennénk és ennénk, drága szent véredet vennénk és innánk, hogy bűnünk bocsánatjáról jó hitben lennénk.

Urunk Jézus Krisztus halálra mikor mene, hogy a mi bűneinkért áldozat lenne, Atya Istennek haragját értünk fel vövé, nagy irgalmasságát ebben hozzánk jelenté.

Vövé az kenyeret, meg áldá és meg szegé és hálákat adván akkor ezt mondá, vegyétek és egyétek ez az én testem, mely test sok nemzetségért el árultatik.

Az vacsora után Urunk vövé az pohárt, hálát adván meg áldá és ímezt mondá. Igyatok ebből minnyájan ez az én vérem, mely kiontatik bűnöknek bocsánatjára.

Ez nem csak köz könyér, de Urunknak szent teste, ki ételül önnön magát nekünk engedte, egyességet tőlünk kéván azt jelentötte, hogy ekképen ő életét velünk közlötte.

Azért teljes hütből ez asztalhoz jároljunk, bününk bocsánatjáról bizonyosak legyünk, minden hitetlenségtől már elszakadjunk, hogy örökké a Krisztussal együtt lehessünk.

Dicsértessék dicső szent Háromság, ki egy bizony Isten örök boldogság, kit soha meg nem foghat emberi okosság, kitől mi reánk szállott nagy irgalmasság.

A communicálást elvégezvén és a Minister a községgel egyetemben az Úr Istennek hálát adván, mindeneket tisztaságra, alázatosságra, az igazság mellett való nyomoruság szenvedésre, igaz atyafiui szeretetre és szegényekkel való irgalmasság tételre intvén, meg áldja őket és elbocsátja a szent gyülekezetnek helyéről.

2. Husvét napján a communicalásra való isteni dicséretek.[135])

Először Introitus helyett ímez hála adást kell mondani:

Örűlj és örvendezz Keresztyéneknek Gyülekezete, Dicséret Úr Isten teneked, Feltámadott, mint meg mondta. Dicséret Isten teneked. Kérjük őtet igaz hütből tiszta szívvel: Idvözitő Krisztus szűz Máriának szent fia, engedj nekünk tisztességedre való életet. Mert téged illet minden tisztesség Úr Isten, ki halottaidból feltámadál kegyelmes Király. Hiszünk tégedet élő Isten fiának és nagy halált a Zsidóktul szenvedtet lenned. Minden bűneinkért áldoztál Krisztus. Azért neked mindenkoron hálákot adunk. Tarts meg minket Úr Jézus az igaz hütben. (Kottával.)

Annak utána ímez Kyrie következik:

Uram Isten kérünk téged, irgalmazz minekünk. Krisztus, minket bűnösöket megváltál, kérünk téged, irgalmazz minekünk. Uram Isten mennynek földnek nemes teremtője, kérünk téged, irgalmazz minekünk. Uram Isten, ki az te szent fiadnak általa megengeszteltél, kérünk irgalmazz minekünk.

Minister.

Dicsőség magasságban Istennek.

Chorus.

És ez földön békesség jó akaró embereknek. Dicsérünk téged, Áldunk téged, Imádunk téged, Felmagasztalunk téged. Hálákot adunk teneked az te nagy dicsőségedért. Úr Isten mennyei Király, Atya mindenható Isten, Egyetlen egy fiu felséges Úr Jézus Krisztus, Úr Isten Istennek báránya Atyának fia: Ki elveszed ez világnak bűnét. Irgalmazz mi-nekünk. Ki elveszed ez világnak bűnét, fogadjad az mi könyörgésünket. Ki ülsz Atyának jobbjára irgalmazz minekünk. Mert csak temagad vagy szent, Te magad vagy Úr, Te magad felséges Jézus Krisztus. A szent Lélekkel, Atya Istennek dicsőségében. Ámen. (Kottával.)

A híveknek közönséges imádságok. (Collecta.) Úr Isten mi mennyei szent Atyánk, ki a te mihozzánk való nagy szerelmedből a te egyetlen egy fiadot a mi váltságunkért a keresztfának oltárán halálra adád, és az ő diadalmas feltámadása által minket az ellenségnek hatalmától megszabadítál. Alázatossággal könyörgünk teneked. Adjad minekünk a te Szentlelkedet, hogy mi is a bűnöknek minden nap meghaljunk, új életben éljünk és a te szent fiadnak dicsőséges feltámadásáért az örök életben is részesek lehessünk. Ki te veled él és uralkodik a szent Léleknek egyességében mind örökkön örökké. Ámen.

Ha a Ministernek tetszik, az imádság után Epistolát mondhat. Azt elvégezvén a Chorus Prosa helyett a Krisztusnak feltámadásáról való dicséreteknek egyeket és annak utána Gradualét, az az a szent Léleknek malasztjáért való közönséges könyör-

[135]) Huszár Gál énekeskönyve CCLVII—CCLXIIII/b. l.

gést énekel a községgel egyetembe, midőn a Lelki pásztor a Prédikátor székibe felmegyen prédikálni. Ott az evangéliumot megmagyarázván, a husvéti Praefatio következik.

Credo prédikáció után:

Hiszek mindenható Atya Istenbe, mennynek és földnek teremtőjébe, mennyei titkoknak Urába, ez világnak mesterébe. És még hiszek Uramba Jézusba Krisztusba, Istennek egyetlen egy fiába, Atyától ki születék világnak kezdete előtt Istentől, Istennek fényességes világától az bizony Úr Istennek bizonságos Istenségétől. Ki születék s nem teremteték, kegyes Atyához hasonlaték, ki miatt föld menny minden adaték stb. mint karácsonykor.

Praefatio.

Minister: Mind örökkön örökké dicsérjük az Úr Istent.
Chorus: Úgy legyen.
Minister: Úr Isten legyen ti veletek.
Chorus: És az te lelkeddel.
Minister: A mi szívünk aietatos legyen.
Chorus: Az felséges Úr Istenhez.
Minster: Hálákot adjunk az mi Urunknak és Istenünknek.
Chorus: Méltó és igaz.

Minister.

Igaz és idvösséges Tégedet Úr Isten minden üdőben tisztelnünk. De kiváltképen a mai napon nagy dicsőségvel hirdetnünk, mivel hogy az mi húsvéti bárányunk mi érettünk megáldoztatott, a Krisztus. Mert ő az bizonnyal bárány, ki el vevé ez világnak bűneit. Ki az mi halálunkat halálával megrontá és életünket feltámadván megépíté. És annak okáért angyalokkal és a főangyalokkal az fejedelmekkel és uralkodókkal és mind az mennyei vitézlő seregekkel dicséretet te dicsőségednek éneklünk mind örökké, ezt mondván:

Sanctus.

Chorus

Szentnek Úr Isten mennyországban angyalok dicsérnek, Szentnek földön élő szentnek tégedet vallnak. Szentnek minden nemzetségek szüntelen dicsérnek. Mert minden állatoknak vagy Ura és Istene. Teljes mennyország és a széles föld a te dicsőségednek foghatatlan felségével. Könyörülj rajtunk hatalmas Atya Úr Isten és légy irgalmas mi nekünk te szent fiadnak érdemeiért. Dicsérhessünk most és mindörökké Szent Úr Isten seregeknek Ura és vezére. Áldott légy Krisztus mi édes megváltónk Atya Istennek kedves fia, ki mi rajtunk könyörűlvén szent Atyádtól leszállál. Kit nekünk megengesztelél és minket kedvébe juttattál. Ki nekünk ily kegyes szóval ajánla: Ez az én szerelmes fiam, őtet hallgassátok. (Kottával.)

Communicálás ugyanúgy, mint a karácsonyi főistentiszteleten.

3) A SzMESz liturgikus bizottsága által elfogadott egységes

főistentiszteleti rend,

mely a szövetség 1936. évi közgyűlése alkalmával október 14-én került bemutatásra a pozsonyi evang. nagytemplomban. Az istentiszteleti rend az ősi ág. hitv. evang. tradíció alapján készült.[136])

1. Orgonajáték, mely az egyházi év szerint változik. A pap ez alatt az oltár elé megy.
2. Introitus, a) A Szentlelket segítségül hívó állandó gyülekezeti énekvers.
   Gyülekezet: Jövel, Szentlélek Úristen, Töltsd be szíveinket bőven Mennyei ajándékoddal, Szívbéli szent buzgósággal, Melynek isteni ereje Sok népet egy hitre vive. Légy velünk is te népeddel, Hogy teljünk meg dicséreteddel. Dicsőség légyen Istennek! (Luther M. éneke, Batizi A. ford.)
   b) Antifona, mely az egyházi év szerint változó.
   Pap: Én vagyok segítséged, — mondá az Úr.
   Gyülekezet: Ha igazak kiáltanak, az Úr meghallgatja és minden bajukból kimenti őket. 35. Zsolt. 3. v., 34. Zsolt. 18. v.)
   c) Gloria Patri.
   Pap: Dicsőség az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek.
   Gyülekezet: Miképen vala kezdetben és most és mindig és mindörökkön örökké. Ámen.
3. Kyrie. Könyörgés bűneink bocsánatáért.
   Pap: Urunk
   Gyülekezet: Irgalmazz nekünk!
   Pap: Krisztus
   Gyülekezet: Kegyelmezz nekünk!
   Pap: Urunk
   Gyülekezet: Irgalmazz nekünk!
4. Gloria Az isteni kegyelem dicsőítése.
   Pap: Dicsőség a mennyben Istennek.
   Gyülekezet: És békesség itt a föld színén a jó embereknek. Ámen. (Luk. 2, 14.)
5. Kollekta. A gyülekezet figyelmét Isten Igéjének hallgatására összpontosító és az egyházi év szerint változó ima.
   a) Üdvözlés.
   Pap: Az Úr legyen veletek.
   Gyülekezet: És a te lelkeddel.
   b) A pap imádkozik, minek végeztével feleli a a Gyülekezet: Ámen.
6. Epistola. A pap felolvassa az egyház kijelölte epistolai szent leckét, minek végeztével énekli a Gyülekezet: Halleluja, halleluja!

---

[136]) Kowarik i. m. 99—107. l.

7. Az Isten Igéjéről szóló ének.
Maradj meg kegyelmeddel Velünk, ó Jézusunk,
Hogy a bűnös világnak, Tőrébe ne jussunk.
Maradj meg szent igéddel Velünk, ó Megváltónk,
Földi vándor pályánkon Te légy útmutatónk. (290. sz. é.)
8. Evangélium. A pap felolvassa az egyház kijelölte evangéliumi szent leckét, minek végeztével énekli a Gyülekezet: Dicséret néked, Krisztusunk!
9. Fő-ének.
Ha Istenem velem van, Kilehet ellenem? Ha Ő az én oltalmam, Nem ér veszedelem. Ha Krisztus én Megváltóm, Ha Istenem szeret: Ellenségim hadától Megvédnek engemet.
Hiszem s tudom, mert immár Sokszor tapasztalám, Hogy az Isten énnekem Kegyelmes jó Atyám. Ő minden esetemben Melettem áll híven, Ő pajzsom és megtartóm, Őt áldjad én szívem!
Bizalmamat Krisztusnak Szent vérébe vetem, Örök, igaz javamat Csak Benne lelhetem. Én gyarló életemben Jót nem találhatok, De Krisztus érdemével En is megállhatok. (352. ének.)
10. Szószéki szolgálat. Utána Bach J. S.: Adagio az E-dur hegedűszonátából. Előadták: Gasparek Tibor (hegedű), és ifj. Wurm Károly (orgona)
11. Hitvallási ének. A gyülekezet feláll.)
Pap: Hiszek az egy Istenben,
Gyülekezet: Menny és föld teremtőjében, ki mindnyájunk édes Atyja, a jóságnak Istenében, ki gyermekit el nem hagyja; Ő az Élet fenntartója, Ő táplálja testünk, lelkünk, minden vész elhárítója, hogy bajt soha ne szenvedjünk; Ő a védelem s oltalom, oltalom, kezében van a hatalom.
Mi hiszünk Jézus Krisztusban, Egy Fiában, mi Urunkban, ki hatalom s tiszteletben egy az Úrral az egekben. Szűz Mária gyermekének Szentlélektől fogantatva valóságos emberré lett s értünk éltét is odaadta; halált kereszten szenvedett, szenvedett, de új életre ébredett.
Mi hiszünk a Szentlélekben, az Atyával és Fiával egylényegű Úristenben, ki velünk van vigaszával; a föld minden keresztyéne Általa jut hitegységre; hisszük, hogy van bűnbocsánat, hisszük, hogy a test feltámad; oda az inség el nem ér, el nem ér, test és lélek mindörökre él. Ámen. (Luther M. éneke. Fordította Vietórisz József).
12. Oltár előtti ima. A pap az esetleges ünnepi ima után az általános egyházi imát mondja:
Pap: Örökkévaló irgalmas Isten! Hálát adunk Neked minden jótéteményedért. Te adod mindennapi kenyerünket, Te adsz örömet, Te nevelsz bennünket megpróbáltatással és kereszttel országod számára. Te adtad nekünk Szentigédet. Te hívtál el minket, hogy otthonunk legyen itt e földön egyházadban és Te tűztél örök célt Tenálad!

Kérünk Téged a mi urunk Jézus nevében: Tekints könyörülettel egyházadra, őrizd és szenteld meg azt a Te igazságodban. Hirdettesd Szentigédet tisztán és igazán, szolgáltasd ki Szentségeidet helyesen. Adj egyházadnak igaz szolgákat: akik hű vezetői a nyájnak és igazán is élnek. Küldj ki munkásokat a Te aratásodba. Tekints irgalmassággal azokra, akik még nem ismerik a Te Szentigédet, vagy neki tévelyegve ellenállnak és térítsd meg őket az életre!

Terjeszd ki védő karodat népünk és hazánk felett. Áldd meg a felsőbbséget. Védelmezd otthonunkat, áldd meg iskoláinkat, — vezéreld ifjúságunkat a Te utadon. Légy az özvegyeknek oltalmazójuk, az árváknak Atyjuk. Adj enyhülést és vigasztalást minden betegnek és bánkódónak. Légy erősségük mindazoknak, akik szorongattatást szenvednek Jézus szent nevéért és akik kisértésben, vagy a halál inségében vannak.

Vedd oltalmadba továbbra is ezt a Te drága áron megváltott gyülekezetedet. Tarts távol tőlünk minden testi-lelki veszedelmet. Áldd meg a családi életet és minden istenfélő és szorgalmas testi és lelki munkát.

Adj esőt (napsütést) földjeinkre, óvd meg termésünket az elemi csapásoktól jégesőtől, pusztító szélvihartól, hogy ne szenvedjünk hiányt semmiben.

Adj békés, boldog életet, igaz keresztyén elhatározást minden cselekedetünkhöz. Egyesíts mindnyájunkat a szeretetben.

(Ezen a helyen fűzhető hozzá alkalomról-alkalomra a megkereszteltekért, a konfirmandusokért, a házasulandókért és a gyászba borultakért egy-egy rövid könyörgő mondat.)

Könyörűlj, Urunk, a Te nagy szereteted szerint minden emberen és add, hogy mikor eljön a mi óránk, boldogan távozhassunk ebből a mulandó világból és az utolsó napon feltámadhassunk a Te örökkévaló dicsőséged országában. Urunk, hallgasd meg imádságunkat. Ámen.

(Ha az úrvacsora ünneplése elmarad, itt mondja el a pap a Miatyánkot is.)

A pozsonyi bemutatón a következő 13—22-ig terjedő pontok elmaradtak, itt azonban a teljesség kedvéért közöljük.

13. A gyülekezet a 303. számú ének 1. és 7. versét énekli.
Utána a pap a következő imát mondja:
Pap: Imádkozzunk: Urunk, mindenható Atyánk, kérünk, add nekünk ebben a Szentségben, amelyet ezekkel a Te adományaiddal ünnepelünk, a Te isteni kegyelmedet és mennyei áldásodat, hogy töredelmes szívvel Neked adhassuk magunkat szent és Neked tetsző áldozatul. A mi Urunk Jézus Krisztus által. Ámen.

14. Pap (a gyülekezet felé): Az Úr legyen veletek.
Gyülekezet: És a te lelkeddel.
Pap (az oltár felé): Fel szivünkkel!

Gyülekezet: Mi szívünk az Úrnál van.
Pap: Adjunk hálát immár Urunknak Istenünknek.
Gyülekezet: Méltó ez és igaz.
Pap: Valóban méltó és igaz, illő és üdvösséges, hogy Neked mindig és mindenütt hálát adjunk, örökkévaló Urunk, dicső Szentháromság, aki a mennyet és a földet teremtetted és az embert a Te képedre alkottad, aki minket elveszett bűnösöket vétkeink sulyától és a haláltól megszabadítasz és aki minket a Te anyaszentegyházadban egyesítesz, hogy mi is teljes szívünkkel részt vehessünk a te angyalaidnak dicsőítő énekében. Ezért a mennyei hatalmasságokkal és a megdicsőültek seregével mi is együtt imádjuk, magasztaljuk a Te dicsőségedet és zengjük szüntelen:
Gyülekezet: Szent, szent vagy Atya-Isten, szent vagy Fiú-Isten, szent vagy Szentlélek-Isten. Te vagy a seregek Ura, ég s föld telve dicsőségeddel; Hozsánna a magasságban! Áldott legyen, aki jő az Úrnak nevében! Hozsánna a magasságban! (Ésa. 6, 3, és Máté 21. 9. alapján.)

15. Pap (mondva): Imádkozzunk. Mindenható Isten, aki szent Fiadban, egyetlen közbenjárónkban Üdvözítőt adtál nekünk: áraszd Szentlelkedet reánk és ezekre a földi javakra, melyeket akaratod szerint színed elé hoztunk; szenteld meg azokat és add, hogy azok a Te szent Fiad valóságos Teste és Vére, bűneink gyógyulása és örök élet tápláléka legyenek. Ámen.

16. A gyülekezet feláll. A pap a szereztetési igéket az oltár felé hangosan mondja: „A mi Urunk Jézus... az én emlékezetemre. Ámen." (A pap a végén egyszer az elemek fölött keresztet vet.)

17. Gyülekezet: Istennek Báránya, ki bűneink elveszed: könyörülj rajtunk. Istennek Báránya, ki bűneink elveszed: add ránk a Te békéd. Ámen. (Ján. 1, 29. alapján. Ősi ének. Vietórisz József fordítása.)

18. Pap: Imádkozzunk: Miatyánk ki... a gonosztól.
Gyülekezet: Mert Tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.

19. Pap (a gyülekezet felé): Az Úr békéje legyen mindig veletek.
Gyülekezet: És a te lelkeddel. (A pap az oltárhoz fordul a gyülekezet leül.

20. Pap (mondva): Imádkozzunk! Úr Jézus Krisztusunk, aki értünk hozott áldozatoddal minket megváltottál és tulajdonoddá fogadtál, add, hogy méltóképen járulhassunk a Te oltárodhoz s ebben a Szentségben Veled egyesülve — mint a Te Testednek, az Anyaszentegyháznak tagjai — Tebenned élhessünk és a Tieid maradhassunk mindörökké. Ámen.

21. Pap (a gyülekezet felé mondva): Jöjjetek Isten oltárához, immár minden kész. Jöjjetek, ízleljétek és lássátok meg, mily kegyes az Úr!

(Ha a pap sajátmaga is részesülni óhajt az úrvacsora szentségében, most az oltár felé fordulva így szól: „Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jőjj.“ „A mi Urunk Jézus Krisztusnak ez a valóságos szent Teste tartson meg engem az örök életre.“ (A szent Testet magához veszi.) „A mi Urunk Jézus Krisztusnak ez a valóságos szent Vére tartson meg engem az örök életre.“ - (A szent Vért magához veszi. Utána megfordul és a Szentséget kiosztja a híveknek.) Pap: A mi Urunk Jézus Krisztusnak ez a valóságos szent Teste (Vére) tartson meg téged (titeket) az örök életre.

(Az oltártól való elbocsátáskor): Adja az üdvözítő, hogy mint az Ő testének élő tagjai elnyerhessétek az örök üdvösséget. Az Úr kegyelme maradjon mindnyájatokkal. Ámen. (Közben a pap a kehellyel keresztet vet.) (Az úrvacsora osztás alatt a gyülekezet Luther úrvacsorai énekét énekli.)

Gyülekezet: Jézus Krisztus, Üdvösségünk, engesztelést szerzett nékünk: szenvedése, halála szolgált lelkünk váltságára.

Erről meg nem feledkeznünk, rendelé szent Testét vennünk elrejtve a kenyérben s drága Vérét szent kehelyben.

Ha ezt szívből vallod, hiszed s életeddel erősíted: lelkednek megnyugvása lesz e Szentség bő áldása. (Husz János úrvacsorai himnusza alapján írta Luther Márton. Fordította: Vietórisz József.)

22. Pap (az oltár felé): Az Ige testté lett és lakozék mi közöttünk. Halleluja!

Gyülekezet: És láttuk az Ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve kegyelemmel és igazsággal. Halleluja! (Ján. 1, 14.)

Pap (mondva): Imádkozzunk! Hálát adunk Neked, szent Isten, mennyei Atyánk a Te csodálatos kegyelmedért. Hálát adunk a Te Igédért, az igazságnak ismeretéért. Hálát adunk a Te szent Testedért és Véredért, mellyel az új, szent életre és örökkévalóságra tápláltál bennünket szent Fiad által. Emlékezzél meg, Urunk, Egyházadról: váltsd meg minden gonosztól és vidd teljességre a Te szent szeretetedben. Gyűjtsd egybe a Te népedet az égnek mind a négy tájékáról a Te országodba. Jövel, Urunk Jézus, s maradj velünk mindörökké! Ámen.

23. Pap (a gyülekezet felé): Az Úr legyen veletek.

Gyülekezet: És a te lelkeddel.

Pap (az oltár felé): Adjunk hálát az Istennek!

Gyülekezet: Hála az Úrnak!

24. Pap (a gyülekezet felé): Istennek népe! Áldjon meg téged. Világosítsa meg az Úr az ő orcáját terajtad és könyörüljön terajtad. Fordítsa az Úr az ő orcáját tereád és adjon békességet neked. (IV. Móz. 6, 24—26)

(A pap az áldás végén egyszer keresztet vet a hívek felé.)

Gyülekezet: Ámen.

25. Az áldás után a pap vísszafordul az oltárhoz. A pap és a gyülekezet állva néma csendben fohászkodik. Mikor a pap a sekrestyébe távozik, megkezdődik az orgona-utójáték.[137])

[137]) Szlovák ev. testvéreink azon gondolkodnak, miképen lehetne az úrvacsorát a főistentiszteletbe beilleszteni, szepességi német ev. testvéreink liturgiájuk egységesítéséről tárgyalnak, a pozsonyi ev. német gyülekezetnek meg van a maga liturgiája. Legfőbb ideje volt, hogy a magyarok is foglalkozzanak a liturgiával.

Tartalom:

Források.

A) A szlovenszkói ev. liturgia kezdetei 1540-ig.

B) A szlovenszkói liturgiára vonatkozó adatok 1540—1936-ig.

I. A szertartások.

II. Az istentiszteletek.

1. A főistentisztelet.
2. A vasárnapi és ünnepnapi délutáni istentisztelet.
3. Vasárnapi és ünnepnapi reggeli istentisztelet.
4. Hétköznapi reggeli és esti könyörgések.
5. Litániák és heti éneklések.
6. Szombati és vasárnapi esti istentisztelet.

III. A szentségek.

1. A keresztség.
2. Az úrvacsora.
a) A gyónás.
b) Az úrvacsora szertartása.

IV. Egyházi cselekmények.

1. Az esketés.
2. Az avatások.
3. A temetés.

V. Járulékok, (Accidentiák.)

1. Az oltárok.
2. Gyertyaégetés az istentiszteleten.
3, Az öltözet.

VI. Az ünnepek.

VII. Az Agenda.

C) Visszapillantás.

D) Függelék.

1. Karácsonyi főistentisztelet úrvacsora osztással.
2. Husvét napján a communicálásra való isteni dicséretek.
3. A SzMESz által elfogadott főistentiszteleti rend.